

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Kristjan Runovec

Narava dolga v kapitalistični družbi

Diplomsko delo

Ljubljana, 2018

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Kristjan Runovec

Mentor: doc. dr. Blaž Vrečko Ilc

Narava dolga v kapitalistični družbi

Diplomsko delo

Ljubljana, 2018

Hvala,

mentorju, za vse nasvete pri odplačilu dolga,
za uk in vodstvo, Sebastjanu in Ani,
ter očetu in mami, za možnost.

Narava dolga v kapitalistični družbi

To diplomsko delo se bo ukvarjalo z dolgom kot političnim razmerjem. Razmerja moči v družbi, ki dajejo okvir naši imaginaciji, življenju in odločitvam, bodo bit te naloge. Dolg se bo razumelo kot temeljni odnos in razmerje v družbi. Pokazali in opozorili bomo na vseprisotnost dolga v našem življenju in odnosih. Poskušali bomo pokazati kako nas dolg proizvaja kot subjekta oblasti. Sprva bomo skozi pojmovne okvire Marxa raziskali in pokazali delovanje in namen kreditnega sistema, dolg bomo razumeli kot kapital in kot prvotno akumulacijo. Kredit namreč omogoča akumulacijo kapitala, omogoča razvoj kapitalizma in zato je le-ta nujno potreben za sistem. Ker pa racionalnost vladanja ne more biti ekonomija sama, smo se lotili raziskovanja še druge plati tega istega kovanca. Lotili smo se raziskovanja dolga kot političnega odnosa in razmerja, kot oblastnega odnosa. Dolg namreč danes proizvaja oblastnega subjekta neoliberalne racionalnosti vladanja države in (finančnih) trgov. Diplomsko delo tako odkriva komu, kaj in koliko smo dolžni!

Ključne besede: dolg, kredit, kapital, racionalnost vladanja, politična razmerja

Nature of Debt in Capitalist Society

This study will work on debt as political relation. Relations of power in society, which gives frame to our perception, life and decisions, will be the essence of this study. Debt will be understood as fundamental relation and relationship in society. We will show and point out the omnipresence of debt in our life and relations. We will try to show, how is debt manufacturing us as a subject of governmentality. At first we will, through concepts of Marx, research and show the operations of credit system and we will understand debt as capital and as primitive accumulation. Credit makes accumulation of capital possible, by that it makes possible the development of capitalism as such and that is why, it is indispensable for the system. But, because governmental rationality can not be economy itself, we focused on the other side of the coin as well. We studied the debt as political relation and as governing relation. Today the debt manufactures (governmental) subject of neoliberal governmental rationality of the state and the (financial) markets. This means that study is revealing what, to who and how much are we in debt.

Key words: debt, credit, capital, rationality of governance, political relations

1 Kazalo

1	Uvod.....	6
2	Metodološki okvir.....	8
3	Od »mezde« do dolga	10
4	Dolg kot kapital.....	18
4.1	Obrestonosni kapital.....	19
4.2	Fiktivni kapital.....	25
4.2.1	Naslov lastništva	26
4.2.2	Kreditni sistem in obrestna mera.....	28
5	Ekskurz iz zgodovine v sedanost	32
6	Dolg kot prvotna akumulacija.....	35
6.1	Permanentnost prvotne akumulacije.....	37
7	Ekskurz iz zgodovine v sedanost 2.0	40
8	Subjektiviteta dolžniškega razmerja v novi politično-ekonomski ureditvi.....	46
8.1	Center in periferija.....	47
8.2	Razpad socialne države	50
8.3	Subjektiviteta zadolženega človeka.....	54
8.4	Vprašanje dolga	55
9	Zaključek.....	57
10	Viri	61

1 Uvod

To diplomsko delo se bo ukvarjalo z dolgom kot političnim razmerjem. Razmerja moči, ki dajejo okvir naši imaginaciji, življenju in odločitvam, bodo bit te naloge. Raziskovanje nastanka teh razmerij bo tako ključ k razumevanju sedanjosti teh razmerij, kajti "[L]judje delajo svojo lastno zgodovino, toda ne delajo je, kakor bi se njim zljubilo, ne delajo je v okoliščinah, ki so si jih sami izbrali, temveč v okoliščinah, na kakršne so neposredno zadeli, kakršne so bile dane..." (Marx, 1977, str. 452-53).

Resda je prvo poglavje posvečeno razumevanju obsežnosti vpliva dolga in dolžniško-upniškega odnosa na naše vsakdanje življenje in odnose pa vendar na kratko, zakaj dolg? »Danes v tipični državi neoliberalizma, ima 1% Američanov v lasti 40 % nacionalnega bogastva. V 30 letih se je 99 % Američanom prihodek zvišal za 15%, med tem pa je 1% najbogatejših prihodek skočil za 150%« (Lazzarato, 2015, str. 28). Za le-to povečevanje prepada med bogatimi in revnimi obstaja razlog. Dolgovi. Od leta 1974, ko je v Franciji začela veljati obveznost, da se država financira na trgih, je bila vsota obresti na glavnico dolga, ki je 1641 milijarde, neverjetnih 1200 milijard evrov. Govorimo o javnem dolgu. Na drugi strani imamo privatni dolg. V ZDA in Veliki Britaniji je stopnja zadolževanja gospodinjstev glede na razpoložljive prihodke 120 % v ZDA in 140 % v VB. Zadnja kriza je pokazala, da so v skupni masi listinjenih posojil, torej dolgov preoblikovanih v vrednostne papirje s katerimi lahko trgujemo na borzi, poleg nepremičnin, avtomobilskih in študijskih posojil tudi kreditne kartice (Lazzarato, 2012, str. 21-22). Dolg je torej vseprisoten. Prepreda vsako naše dejanje in odnose v družbi. Kreira nam realnost, kajti dolžniško razmerje je politično razmerje, ki nam kaže pot, in, ki nam daje motivacijo za hojo po tej poti kapitalističnih sanj večne priložnosti in napredka. S svojo polnoletnostjo smo prejeli svojo prvo bančno (kreditno) kartico, ker je bilo tako normalno in potrebno. V te okoliščine smo zadeli in v te okoliščine smo bili rojeni. Kar bomo želeli izvedeti s tem delom, bo torej, komu in kaj smo dolžni?

Diplomsko delo se ne bo ukvarjalo z vsemi aspekti in problemi dolga, kajti razsežnost in pojavnost dolga je preprosto preobsežna za formo novodobne 'bolognske' diplomske naloge. S tem smo morda zavrnilo že prve pogoje pričakovanj v katero nas sili danes fakulteta, vendar nismo pobegnili razmerju do nje. S tem delom bomo tako poskušali nakazati na omenjene razsežnosti in pokazati na trenutno problematično prevladujoče razumevanje upniško-

dolžniškega razmerja, ki se vzpostavlja v vseh porah družbe, in sredi katerega se kot bistvo razmerja pojavlja kategorija dolga, ki se je skozi zgodovino razpletal in zopet prepletal kot moralna, ekonomska in politična kategorija.

Tako se bomo po zastavljenem metodološkem okviru v začetnem poglavju lotili utemeljitve smotra raziskovanja dolga in dolžniškega razmerja danes. Temu bo sledila naslonitev na Marxa, bolj ali manj skozi interpretacije in skozi originalno delo vseh treh zvezkov Kapital-a. Na tem mestu bomo torej raziskovali dolg kot kapital. Med tem in naslednjim poglavjem, ki bo poizkušal konceptualno zagrabiti dolg, smo umestili prvo od dveh krajših poglavij ali ekskurzov, ki poizkušata z real-političnim kontekstom povleči vzporednice teoretskim konceptom v vsakem prejšnjem in naslednjem poglavju. Naslednje poglavje je tako z naslovom dolg kot prvotna akumulacija zopet teoretsko-konceptualno poglavje, ki se ukvarja z permanentnostjo Marxove prvotne akumulacije. Drugi povezovalni ekskurz se osredotoča na vzpon financ skozi kratek pregled razvoja svetovnega denarnega sistema. In na koncu še zadnje poglavje in verjetno kronsko poglavje, ki ponudi še drugo plat istega kovanca. To poglavje poizkuša namreč črpati razumevanje dolžniškega razmerja iz konceptov in idej Michela Foucaulta, kar pa pomeni biopolitično analizo in s tem analizo subjekta ter njegove realnosti, ki jo proizvaja dolg. Govorimo torej o dolžniškem razmerju kot subjektiviteti v novi politično-ekonomski ureditvi. Za konec pa zaključek pa le še zaključiti.

Teza, ki jo tako postavljamo je, da dolg ni zgolj kvantificiran finančni instrument, ni nevtraln razmerje, ampak politično razmerje, ki prežema našo družbo na vsakem koraku. Dolg bomo poskušali razumeti kot (temeljen) odnos med ljudmi. Dolg je namreč danes ključen instrument politično-ekonomskega boja, ki je kvantificiran in skozi znanost zamaskiran kot nevtralen odnos in razmerje. Funkcija dolga ima tako lahko veliko večjo pahljačo namenskosti, kakor samo "preseganje ovir za bodočo akumulacijo kapitala" (Harvey, 1982, str. 269). Tako nas bodo zanimale tudi posledice (ne)hegemonskih razumevanj dolga, s tem pa tudi njegovi mehanizmi in tehnike (oblastnega) delovanja kot političnega razmerja.

2 Metodološki okvir

"Predilni stroj za bombaž je stroj za predenje bombaža. Le v določenih razmerij postane kapital. Če ga iztrgamo iz teh razmerij, je prav tako malo kapital, kakor je zlato na sebi in za sebe denar... kapital je družbeno produkcijsko razmerje, zgodovinsko produkcijsko razmerje" (Marx, 2012, str. 625).

Morali bi uporabljati pozicijo, ki je za nas smiselna in jo uporabljati konsistentno, pri čemer bi se morali zavedati njenih pomanjkljivosti (Furlong in Marsh, 2010, str. 186). Metodologija bo slonela na trditvi, da ontologija ne določa epistemologije, ampak da ta dva temeljna pojma skozi interakcijo določata najmanj drug drugega. Ontologija izvira v epistemologiji tega kako vemo kakšen je svet, kajti ideja vedenja stoji v kavzalnem razmerju do obojega, tako družbe, kot entitet od katerih je to vedenje – študiranje in razumevanje vedenja, ne kot družbena produkta, ampak kot odraz entitet od katerih je vedenje (Furlong in Marsh, 2010, str. 188). To pa ne pomeni, da je vse relativno. Nič ne obstaja brez svojih določil.

Vsak fenomen je ujet in je produkt predvsem političnih razmerij, kakor tudi drugih družbenih razmerij. V trenutku, ko postavimo epistemologijo pred ontologijo, postavimo v ospredje več različnih razumevanj preučevanega fenomena. "In svojo teoretsko koherenco imajo v definiranju zgodovinsko enkratnih oblik, kjer so bile problematizirane splošnosti naših razmerij do stvari, do drugih, do nas samih. Svojo praktično koherenco pa imajo v skrbi, ki jo namenjajo procesu preverjanja zgodovinsko-kritične refleksije ob izkustvu v konkretnih praksah" (Foucault, 2008, str. 268).

Kar bomo pravzaprav poskušali storiti bo tolmačenje, ki izhaja kot beseda iz grškega izraza hermenevtika, ki je bila kot metoda izvorno razvita v krščanski tradiciji. Hermenevtika v krščanski tradiciji pomeni predvsem razlaganje božje besede v smislu približevanja, tolmačenja in oznanjevanja neke določene interpretacije božjega nauka. V tem smislu je hermenevtika gnostičen projekt, saj izhaja iz prepričanja, da znanje o samem sebi, ki ga vernik dosega z branjem in pokoravanjem interpretacijam božjih spisov, odrešuje (Lukšič in Pikalo, 2007, str. 47). In v skladu s prepričanjem resnične vere raziskovanja, moramo torej tudi sami sebi s tem delom naložiti dolg.

V tej pluralnosti razumevanj bomo torej iskali neko določeno interpretacijo božjega nauka, tj. dolga, kar pa izvira iz političnih situacij in razmerij. Interpretacija na podlagi pojmovnih okvirjev izbranih avtorjev bo tako ključna metoda. Da parafraziram Foucaulta (2015, str. 8) in način preučevanja delovanja oblasti, ki je za nas relevanten: "Rad bi opredelil način, kako so vzpostavili področje prakse vladanja, njene različne predmete, njena obča pravila, cilje te prakse celoti, da bi lahko na ta način čim bolje vladali. Gre za, rečeno na kratko, preučevanje racionalizacije prakse vladanja pri izvajanju politične suverenosti". In prav na tak način, kot prakso vladanja, želimo preučevati kategorijo dolga oz. kredita. Slednjo bomo skozi diplomsko nalogo zgradili skozi že razvite koncepte in miselne okvire predvsem Karla Marxa in njegovih (različnih) sodobnikov ter drugih avtorjev kot so Michel Foucault in nato v naslednjih korakih ter interpretacijah skozi pojmovnik Davida Graeberja in Maurizia Lazzarata. Skozi zastavljeno metodo hermenevtike bomo skušali kritično umestiti, razložiti in narediti dekonstrukcijo kategorije dolga, kajti "družboslovne vede morajo razvijati naracijo znotraj določenega prostora in časa, katerega ključ je pomen razumevanja in s tem zavračanje absolutnega in končnega vedenja kot obstoja absolutne resnice" (Furlong in Marsh, 2010, str. 202).

3 Od "mezde" do dolga

Na vprašanje kaj je dolg, smo pravzaprav že odgovorili v samem začetnem uvodnem sestavku; Dolg je namreč dogovor, je odnos in je razmerje, ki se "kaže(!) kot ogromna zbirka blag, ki se torej kaže kot odnos do blaga in med blagi" (Marx, 2012). V resnici imamo torej opravka z razmerji med ljudmi. Pa kljub vsemu, zdi se kot, da smo postavili v ozadju samo nova vprašanja, kot da bi pričeli na koncu in ne na začetku. Deloma je slednje res. Manjka nam namreč uvod, manjka nam umestitev v kontekst, da bi lahko razumeli konkretnost abstrakcije razmerja, ki se kaže kot ogromna zbirka blag.

Da bi torej lahko razumeli dolžniško razmerje ga moramo prvo umestiti, v teorijo in skozi zgodovino v družbo. Dolg je namreč odnos, je stara pogruntavščina človeka kot instrumenta oblasti in je še veliko več kot to. Dolg je bil že od začetka oblika prisvajanja presežne vrednosti in sredstvo, s katerim so vladajoči razredi ohranjali in obnavljali gospostvo. Še več: dolg v sedanjih razmerah rabi za vzvod novih praks razlaščenja, ekspropiacije, se pravi, tako imenovane prvotne akumulacije, s katero vladajoči razred poskuša zagnati nov kapitalski sistemski cikel z novim produkcijskim načinom (Močnik in Breznik, 2015, str. 5). David Graeber v delu Dolg: prvih 5000 let dolžništva opisuje dolg kot političen instrument, kar pomeni, da je političen dogovor in s tem spremenljiv dogovor. Skozi zares impresivno število zgodovinskih virov pokaže zgodovinsko razumevanje in uporabo dolga oz. kredita v popolnoma drugačni luči kot ga večinsko razumemo danes. Graeber (2014, str. 63) se močno nasloni na kreditno teorijo denarja izhajajoč iz Alfreda Mitchell-Innes-a in hitro ugotovi povezavo med denarjem in dolgom:

Valutne enote so zgolj abstraktne merske enote, in kakor so kreditni teoretiki pravilno opazili, so se zgodovinsko gledano tovrstni abstraktni računovodski sistemi pojavili veliko pred rabo kakršnega koli konkretnega menjalnega sredstva. Naslednje vprašanje ne mora bit drugo kot: če denar ni nič drugega kot merska enota, merjenju česa je potem namenjen? Odgovor je preprost: merjenju dolga

Če pa naredimo še korak dlje, lahko rečemo merjenju vrednosti.

Graeber (2014, str. 63) namreč trdi, da so se dolg in krediti zgodovinsko pojavili pred denarjem, ki se je pojavil pred blagovno menjavo. To pa je v nasprotju z pripovedjo v standardnih ekonomskih besedilih temelječih na Adamu Smithu. Kreditni sistemi so se tako prvotno razvili kot sredstvo štetja dolgo pred vznikom kovanega denarja, ki se je pojavil okoli 600 pr. n. št. Kredit namreč še vedno lahko vidimo v poslovanju nedeenarnih gospodarstev. Po drugi strani pa se zdi, da se blagovna menjava uporablja predvsem za omejene izmenjave med različnimi družbami, ki so imeli redke stike in so bili pogosto v kontekstu ritualizirane vojne. Slednje je zelo pomembno, kar Graeber (2014, str. 84) argumentira zelo precizno, kajti žlahtna kovina dobi prednost predvsem v času vsesplošnega nasilja. Zlatniki in srebrniki se od kreditnih dogovorov razlikujejo po neki spektakularni značilnosti: mogoče jih je krasti. Dolg je po definiciji zaznamba pa tudi razmerje, ki temelji na zaupanju. Kdor pa v zameno za svoje blago prejema zlato ali srebro, ta ne potrebuje zaupanja v nič drugega kot v natančnost tehtnice, v kakovost kovine in v verjetnost, da jo bo rade volje sprejel tudi kdo tretji. Kreditni sistemi, ki prevladujejo v obdobjih sorazmernega družbenega miru ali pa v omrežjih v katerih vlada zaupanje, se prav zaradi tega v času vsesplošnega vojskovanja in plenjenja po navadi umaknejo dragoceni kovini.

Vladarjem je utegnilo koristiti, če so podpirali trge, na katerih so vsi obravnavali denar kot nekaj, kar je samo po sebi namen; včasih so vladarji lahko imeli celo celotni oblastni aparat za dobičkarsko podjetje; denar je bil vseskozi politično orodje. Pod novim kapitalističnim redom, ki je nastajal, pa je bila logiki denarja podeljena avtonomija, šele potem so se postopoma reorganizirali okrog njega v politično in vojaško oblast. Drži, v tem je bila finančna logika, ki se nikdar ne bi mogla obdržati, če je ne bi podprle predvsem države in vojske (Graeber, 2014, str. 479). Komu je torej namenjena država in čigave interese udejanja? Iz ekonomskega zornega kota: svetovna ekonomija, ki se je razvila v univerzalni trg, ne more biti homogena celota, brez meja, pač pa mora biti razdeljena na več političnih enot, ki omogočajo koncentriranje ekonomske moči in obrambo rentnih ali monopolnih položajev z neekonomskimi sredstvi. Ni trga brez monopolov, ni monopolov brez političnih (ali pravnih) instrumentov prisile, kar v praksi pomeni nacionalne države. Če je tako moramo storiti še en korak dlje, vse omenjeno pomeni da ima država politični nadzor nad razrednim bojem. Če ni monopola, ki bi ga bilo treba braniti ali osvojiti, ne more biti države in če ni države, ni nacije (Balibar, 2007, str. 26). Čeprav bi po "uradni liberalni" razlagi morali reči, da je ljudstvo suvereno in država odraz njene suverenosti in kot institucija tista, ki veže skupaj oz. "okoli" sebe to ljudstvo, kar pomeni, da bi država in njene institucije morale delovati v najvišje skupno dobro tega ljudstva. Seveda je

obstajala in še obstaja ta ideja ter v praksi ta tendenca, vendar moramo razumeti, da je v konstantnem idejno-političnem boju z tisto, nekaj vrstic nad to, opisano Balibarjevo tendenco oz. interesom/razlogom države. Spet katera druga ideologija bi državo in njen namen razumela drugače, vendar kar nas(!) zanima so razmerja političnih moči. In kakor je rekel že Marx (2009): "Vladajoče ideje neke dobe so bile vselej le ideje vladajočega razreda".

Neizbežno moramo, torej za razumevanje ekonomije oz. financ in posledično denarja ter dolga, v analizo vključiti državo in njene aparate prisile. Kar je ključno je namreč razumevanje vloge države pri uveljavljanju denarja. Če država sprejme davek samo v denarju (kot obliki plačila) potem se morajo podložniki temu prilagoditi, prodati blago kakršnega že imajo v zameno za denar, da plačajo davek, a s tem istim denarjem so si kar naenkrat lahko kupili še mnogo več kot oblastni odpustek. Lahko so kupili osnovne življenjske potrebščine ali pa celo vložili v svojo produkcijo denarja. Države niso skoraj nikoli bile prvotne stvariteljice novih oblik papirnega denarja, ki je prihajal v obtok, v resnici je bil ta samo izraz priznanja in diverzifikacije rabe kreditnih instrumentov, ki so nastajali med vsakdanjimi poslovnimi transakcijami (Graeber, 2014, str. 403).

Slednje pomeni zanikanje temeljna izhodišča liberalne ekonomije, kjer naj bi se vsi ekonomski odnosi začeli z blagovno menjavo ali kakor bi rekli z mitom o menjavi. Tchernova (2016) kot zagovornica Moderne Monetarne Teorije (MMT) naredi prav to, ovrže namreč mit menjave in s tem idejo, da je denar nastal iz prostovoljnih tržnih transakcij ko so se agenti zapletli v obojestransko koristno menjavo v kateri pa ne prvi, ne drugi agent, nima moči drug nad drugim in v kateri država predstavi ter opozori na tržne pomanjkljivosti in neučinkovitosti. Ker pa ona omenjena avtorica razume denar kot družbeno razmerje moči, nam družbeno vpeta zgodba denarja govori sledeče; da je le-ta vzniknil kot javna dobrina, znotraj kompleksno zgodovinskih specifičnih družbenih dolžniških obveznosti, kjer avtoriteta služi kot arbiter privatnega in javnega dolga, kot agent, ki določa enota merjenja (kako bodo dolgovi izmerjeni) in uveljavi vse te dolžniške dogovore. Umeščanje moč in avtoriteto, ki upravlja in uveljavlja z monetarnimi dolžniškimi dogovori, v središče zgodovine denarja nam pomaga razumeti moderne monetarne sisteme in moči ter odgovornosti nacionalnih držav pri izpolnjevanju njihovih redistributivnih funkcij.

Temu pritrjuje tudi Keynes (2011, str. 4), ko pravi, da je država, ki v prvi vrsti zavzame pozicijo tiste avtoritete prava, ki uveljavi plačilo stvari zagotovljene v dogovoru po pogodbi v zameno

za denar. In država ne samo, da uveljavi in izvaja pogodbe (oz. pravo nasploh), ampak tudi odloča kaj je zakonsko nadomestilo v primeru kršenja pogodbe. Denar je tako posebna kreacija države. Denar kot mera (*Money of Account*) nastane namreč z nastankom dolga, ki je pravzaprav dogovor ali pogodba odložena plačila. Z denarjem se je tako merilo dolg med strankami v dogovoru, v pogodbi. Tchernova (2016) naredi še korak naprej in pravi, da moramo denar razumeti (prvotno) kot družbeno razmerje. Bolj natančno, je dolžniško upniško razmerje moči. Ne glede na izvore denarja, denarja ne moremo razumeti izven moči neke avtoritete ali arbitra. V modernem kontekstu so davki pomemben del denarne zgodbe. Davki še vedno služijo kot instrument prerazporeditve realnih virov iz privatnega sektorja v javni sektor, ampak način na katerega se ta prerazporeditev zgodi je, da se ustvari povpraševanje po državno izdani (fiat) valuti. Moderne države poravnajo svoje dolgove in plačujejo svoje izdatke z izdajanjem svojih jamstev – rezerv, bankovcev, kovancev, državnih obveznic. Privatni sektor, ki se mora spopasti z obveznostmi do države, torej davki, preko državno določene in izdane enote merjenja, si mora priskrbeti valuto preden lahko poravna svoj dolg do države. Več kot jasno je, da država kot izdajatelj ne more pobrati davkov v valuti, ki jo še ni izdala. Način na katerega privatni sektor pride do valute izdane s strani države pa z prodajanjem dela, dobrin in storitev državi v državni valuti.

Ne samo da rojstvo denarja ne moremo ločiti od moči države, ampak celoten monetarni sistem prebiva znotraj določenega seta pravil in pravnih zakonikov postavljenih s strani države. Brez moderne države ekonomski (in tudi politični, družbeni,...) odnosi kot jih poznamo danes ne bi mogli obstajati. Ker današnje ekonomske teorije ne prepoznavajo denarja kot bitja države, obenem tudi ne teoretizirajo pomembnosti monetarne suverenosti. Tako ni presenetljivo, da je bil proces osamosvajanja vsake nacije izpod kolonialne oblasti vedno pospremljen z implementacijo nove neodvisne nacionalne valute s katero upravljanje notranjih zadev države neodvisno od zunanjih vplivov (Tchernova, 2016). Tesno povezano z državno valuto pa je kot že zapisano zasebni in javni dolg posamezne države in njenih subjektov.

Sergio Bologna (Lotringer in Marazzi, 1980, str. 44) opiše vsa nova razmerja moči na globalni ravni, sicer v nekem drugem kontekstu, ampak s sporočilom in idejo pomembnim tudi za našo "razpravo", skozi zelo pronicljive izjave: "ekonomske politike – in hkrati kriterij, ki postavlja razredna razmerja v nacionalnih državah – niso več rezultat pogajanj in trgovanja med strankami in sindikati itd., ampak so rezultat zunanjih omejitev determiniranih s strani IMF-a (Mednarodni monetarni sklad). Ta nova institucionalna realnost moči na mednarodni ravni je

tista, ki postavlja osnovna navodila oz. pravila za logiko trenutne ideologije krize in pomanjkanja ter celo propagando za varčevalne ukrepe". Kriza političnih sistemov, ki so se v tem procesu krize podredili oblasti kapitala, se je izrazila skozi uničenje lastne avtonomije, kar pomeni, da (re)distribucija ni več v domeni politike, ampak kapitala, ki se je manifestiral formalno skozi centralizacijo oblasti v različnih centralnih bankah in IMF-u, na globalni ravni seveda.

V obziru s to ugotovitvijo se zdi, da doživljajo (nacionalne) države krizo (suverenosti), da ne držijo oblastnih vajeti v rokah, kakor naj bi jih morale, a spet ravno država in državniki so rešili krizo kapitalizma leta 2008, s hitrimi in odločnimi intervencijami so preprečile totalen polom svetovne kapitalistične ureditve. S tem ciljamo tako na ZDA, kakor na Evropsko unijo in Kitajsko. Takšni trenutki pokažejo resničnega oblastnika, mar torej lahko sploh govorimo o krizi suverenosti? Za globalne in regionalne hegemoni ta definicija vsekakor ne pride v poštev, a spet za neke druge države, v nekem drugem položaju pa to lahko rečemo. V tem kontekstu moramo razumeti Balibarja (2007, 219-229), ko pravi, da je "klasične nacionalne suverenosti konec, hkrati pa s tem ni konec nacionalnih identitet kot preostanka zgodovine". Seveda smo zaradi teh vplivov in pritiskov kapitala priča upiranju dezintegracije nacionalnih držav predvsem v primeru množice evropskih držav, pa tudi že nekaterih večjih držav na svetovni ravni. Vidimo lahko namreč vzpon radikalnih gibanj, ki se vračajo pod to ali ono ideologijo k nacionalizmu, protekcionizmu, populizmu in v končni instanci vedno na isto mesto in to je k krepitevi vloge (nacionalne) države, k krepitevi politične suverenosti in odločanja. Vpliv spreminjajočega se politično-ekonomskega razmerja namreč ruši suverenost nacionalnih držav na globalni in regionalni periferiji – najbolj radikalen primer tega je verjetno Grčija, ki je bila brutalno pokorjena s strani centrov moči: držav evropskega centra in finančnih institucij. Spet na drugi strani pa se zaradi pritiska kapitala dogajajo procesi preoblikovanja države ali bolje rečeno nastanka vitke države, ki na račun uvajanja konkurence v mrežo socialne države razgraja sistem socialnih transferjev, vse to pod fiskalnim, še bolj pa ideološkim pritiskom duha časa. Tisti ključni mehanizem razgradnje socialne države je danes dolg, natančneje proračunski primankljaj, ki ga dolg pokriva in, ki se ga krpa na dolgi rok predvsem na račun krčenja "odvečnih" izdatkov. "Javni dolg držav se namreč spreminja v instrument s katerim trg razvija konkurenco med skupinami nacij, ki povprašujejo po investicijah" (Balibarja, 2007, str. 219-229). Vsako upniško in dolžniško razmerje je hierarhično razmerje, kjer imata udeleženca v odnosu eden drugega v pesti. "Dolgov ni mogoče odpisati, ker so močno orodje za uveljavljanje politik, utemeljenih na neoliberalni ideologiji. Ne-odpis je orodje, instrument teh politik. Gre

za puško. Za bazuko. S tem izsiljujejo države" (Horvat, 2015). Skupna značilnost (politik) teh zadolženih držav, ki največkrat niso v središču globalnega političnega odločanja, je, da so te države nižale davke na kapital, na veliko premoženje in na visoke dohodke. S tem so si zniževale javne prihodke, to pa je bil eden izmed vzrokov, zakaj so se morale zadolževati. Kakor ironično pripominjajo zgroženi ekonomisti in Michel Husson, so se države zadolževale pri tistih, ki so jim poprej znižale davke (Močnik in Breznik, 2015, str. 6).

Zadolženost med določenimi(!) državami pa se je od zadnje krize leta 2008 skokovito povečala. Za začetek vzemimo tri: leta 2011 je bil javni dolg Grčije približno 350 milijard evrov, dolg Francije 1700 milijard in dolg ZDA več kot kakor 11.000 milijard evrov. In govorimo samo o državnem oz. javnem dolgu, pri čemer v to številko ni zajet dolg lokalnih oblasti in zasebnega dolga. Od leta 1980 do leta 2008 so torej politike, katerih cilj je bilo obdarovanje najbogatejših in velikih podjetij, povzročile dvig javnega dolga. Huda mednarodna kriza, ki je izbruhnila v letih 2007-2008, je zadolževanje močno pospešila. Na Evropsko unijo (EU) je kriza vplivala veliko močnejše kakor na politične in monetarne institucije ZDA. V resnici je kriza, ki pretresa evroobmočje, posledica logik, ki prevladujejo v evropski integraciji: dajanje prednosti interesom velikih zasebnih industrijskih in finančnih podjetij, vnašanje konkurence med gospodarstva in proizvajalce znotraj evropskega prostora, ki so povsem neenakih moči, pripravljenost na čedalje večje kleščanje dejavnosti javnih storitev, vnašanje konkurence med zaposlene, zavračanje poenotenja sistemov socialne varnosti in pravil trga dela od spodaj navzgor. Vse to ima točno določen namen: omogočiti čim večjo akumulacijo zasebnih dobičkov, zlasti z zagotavljanjem kar najbolj ubogljive in prekarne delovne sile (Millet in Toussaint, 2014, str. 3-18).

Dolg mora nekdo plačati in socializacija dolgov ne pomeni nič drugega kot prevalitev plačila le tega na breme navadnega državljana. "Leta 2011 je skupna cena reševanja bank na Irskem dosegla 70 milijard evrov, kar je 45 odstotkov BDP-ja, državni dolg pa je s 47 milijard evrov leta 2007 narasel na 148 milijard evrov leta 2010. Irska je torej šolski primer prenosa izgub iz zasebnega v javni sektor (in torej na davkoplačevalce)" (Millet in Toussaint, 2014, str. 98). Prav takšne prakse so se dogajale po celi Evropi po letu 2008, vključno z Slovenijo. Slovenske vlade so to storile predvsem z zvišanjem posrednih davkov (DDV in trošarin na gorica, cigarete in alkohol) ter z zniževanjem plač javnih uslužbencev in socialnih transferjev; rezi v javnem sektorju so bili največji v izobraževanju in znanosti. Na ta način so vlade prevalile pretekla

"davčna darila"¹ in druge stroške veseljačenja novopečenih tranzicijskih elit ciljno usmerjeno prek davkov in prek izdatkov na najšibkejše v družbi; ter ciljno usmerjeno na temeljno institucionalno infrastrukturo slovenske modernosti in naprednosti. Posledice šele začenjamo dojemati (Močnik in Breznik, 2015, str. 159). To pa še ni bilo vse. Leta 2013 je vlada z zakonom omogočila Banki Slovenije, da je razlastila v svojih sistemskih bankah več kot 500 tisoč državljanov, kar je bilo tudi direktna prevalitev izgub bank, t.i. dokapitalizacije bank na državljanje, ki so bili lastniki podrejenega dolga na bankah NLB, NKBM, Abanki, Probanki, Factor banki in Banki Celje, pri čemer je številka dosegla 597,25 milijona evrov (Kos, Rabuza, Makovec in Lončar, 2016).

Zakaj torej odločitev raziskovanja kategorije dolga? Videti je da bitke, ki so se nekoč bojevale okoli mezd, danes potekajo okoli dolga, zlasti javnega dolga, ki predstavlja nekakšno podružabljeno mezdo. Neoliberalne varčevalne politike se namreč koncentrirajo in izvajajo predvsem z omejevanjem vseh socialnih pravic (pokojnine, zdravstvo, brezposelnost, idr) in z zmanjševanjem javnih storitev in služb ter plač uradnikov, kar naj bi vzpostavilo zadolženega človeka (Lazzarato, 2012, str. 138). Na drugi strani pa se prav tako kot točka problema vzpostavljajo zasebni dolgovi, ki slej kot prej (lahko) postane izguba banke in s tem v tistih najslabših scenarijih javni dolg in breme davkoplačevalcev. V veliki meri se danes preko zadolževanja spodbuja privatno potrošnjo, predvsem za nepremičnine, nakup avtomobilov in tako dalje. V tistih najbolj kapitalističnih državah, katerih logika vdira vse bolj tudi v naš prostor, pa se resnično problematično zadolževanje začinja že z študentskimi krediti, ki jih na primer v ZDA ni mogoče odpisati, niti v procesu osebnega stečaja (Dickler, 2018). Socializacija privatnih dolgov tako hitro postane neizbežna, če država ne želi pusti propasti celotni svoj bančni sektor, prav kakor se je dogajalo po krizi leta 2008, tako v ZDA, kakor v Evropi (Story, Dash in Sorkin, 2009). Seveda se ne moremo izogniti komentarju, s kančkom ironije, da je bilo to povsem v nasprotju z vsemi temelji (neo)liberalne ideologije in njenih argumentov, ki pravijo da se mora država umakniti trgu, da bo le-ta lahko maksimiziral svojo potencial.

Takšen obseg javnih dolgov je v dobršnem delu posledica tako imenovane financializacije, torej (skorajda) povsem dominantne vloge finančnih institucij, izjemne rasti finančnega premoženja

¹ Močnik in Breznik (2015, str. 155) s pojmom davčna darila cilja na "...v razmerah odličnih podjetniških dobičkov sistematično klestila javne prihodke z vrsto davčnih daril lastnikom podjetij in drugim premožnejšim slojem: z zniževanjem stopenj davka na dobiček, z odpravo davka na izplačane plače in leta 2007 še z zmanjšanjem progresije v dohodnini. Do leta 2008 je dosegel vsakoletni učinek teh daril okrog 1,5 odstotka BDP letno".

v obliki vrednostnih papirjev (delnic in obveznic) in izvedenih vrednostnih papirjev (finančnih derivatov), kar ustvarja velike količine posojil in dolga. V marksistični interpretaciji bi rekli, da gre za povečevanje fiktivnega kapitala, torej kapitala, ki ni več vezan na materialno produkcijo. Pogosto v razpravah o dolžniški krizi razglasimo javni dolg oziroma državo za glavnega krivca in pri tem zanemarjamo dejstvo, da so zlasti sporni pretežno zasebni dolgovi, saj je njihov obseg, če primerjate javni dolg z zasebnim na svetovni ravni, trikrat večji od obsega javnega dolga (Horvat, 2015). Odgovor na vprašanje, zakaj dolg, je več kot jasen in hkrati nujen! Naslednji korak v obliki nadaljevanja diplomske naloge tako sledi v poskusu izgradnje (politološkega) aparata za razumevanje dolga kot kategorije in njegove umeščenosti delovanja v našo družbo.

4 Dolg kot kapital

"...kapital ni stvar, temveč prek stvari posredovano družbeno razmerje med osebami" (Marx 2012, 625).

"Dolgovi so prav tako kapital, vsako državno posojilo to demonstrira. Ves kapital je enak in je utelešen v tistih natisnjenih certifikatih, kateri rastejo in padajo v vrednosti na borzi" (Hilferding, 1980).

Zastavitev dolga kot kapitala je nadvse pomembna. Skozi postavljanje tega koncepta namreč želimo razumeti in prikazati večdimenzionalnost in potrebnost delovanje kredita (kot dolga) in kreditnega sistema (kot dolžniškega sistema) brez katerega kapital in njegova akumulacija ne more preživeti, a tudi preko katerega danes v veliki meri finančne institucije uvajajo in utrjujejo svoje gospostvo. Funkcioniranje in obnašanje dolga namreč lahko razumemo kot funkcioniranje kapitala. Zato se to poglavje ukvarja z raziskovanjem različnih oblik kapitala, konkretno tistimi oblikami kapitala, ki ustrezajo dolžniškemu razmerju. Slednje pomeni, da bomo poskušali na kratko razložiti, delovanje obrestonosnega in fiktivnega kapitala v procesu akumulacije in reprodukcije, seveda pa ne bomo zanemarili razmerja med kapitaloma. Skozi poglavje bo seveda aktualizacija in risanje vzporednic z realnimi dogajanjem vseh raziskovanih konceptov, cilj.

Kakor že rečeno, Marx eksplicitno razlikuje med različnimi kapitali in za razumevanje finančnega sveta izpostavi dve kategoriji kapitala, katere dva sta pritegnila tudi našo pozornost, vsak s svojo razlagalno močjo in dimenzijo. Predvsem sta pomembna za vpogled v delovanje finančnega sektorja, hkrati pa sta kategoriji, ki ustrezata pojmu dolga. Obrestonosni kapital ali posojilni denarni kapital je posebne vrste kapital, ki je na voljo za posojanje in je poplačan z plačilom obresti. Posojilni kapital, s katerim je mogoče trgovati, lahko vsekakor omogoči nastanek fiktivnega kapitala, vendar pa je sam posojilni kapital vse prej kot fiktiven. Nastane namreč iz procesov investiranja in potrošnje, ki sta povezana s kapitalistično akumulacijo, izhodiščno pa se pojavlja v obliki neproduktivnega denarja. Posojilni kapital je trda realnost kapitalističnega gospodarstva, ki daje njegovim lastnikom neposredno upravičenje do dela domačega produkta (Furlan, 2013, str. 30). V analizo obeh oblik kapitala bomo vključili predstavnika dveh različnih interpretacij Marxovega Kapitala, Davida Harveya in Micheala

Heinricha. Za Marxa (1961, str. 386) je namreč pravi denarni kapital, obrestonosni kapital iz katerega so druge oblike posojenega kapitala "le" izpeljane. Zato tudi bomo tudi kot prvega obravnavali, obrestonosni kapital.

4.1 Obrestonosni kapital

"Obrestonosni kapital, ali kakor ga poznamo v antični formi, oderuški kapital, spada skupaj k bratu dvojčku trgovskemu kapitalu, k zastareli obliki kapitala, ki je obstajal dolgo pred kapitalističnim načinom produkcije in ga je mogoče najti v najbolj raznovrstnih ekonomskih formacijah družb" pravi Marx (Harvey, 1982, str. 255). Prav ta oblika kapitala oz. obresti je bila ena ključnih ekonomskih instrumentov, ki je botrovala vzniku trgovine in razkrajanju fevdalnih vezi srednjeveške Evrope, ki pa je potrebovala zaščito pred tedanjo hegemonsko politično oblastjo zgrajeno na krščanskih temeljih. Ko so si trgovski kapitalisti zagotovili politično oporišče v neodvisnih državah severne Italije in nato tudi v nemških mestih Hanzeatske zveze, so si zagotovili možnost obstoja. Italijanskim trgovcem se je nazadnje uspelo rešiti grožnje razlastitve, s tem, da so sami prevzeli oblast in se s tem polastili sodnega sistema (tako, da so lahko uveljavili svoje pogodbe), predvsem in to je bilo še bolj ključnega pomena, pa so sedaj imeli lastno vojsko in ob reformaciji se zgodi to, da se obdrži star srednjeveški izraz "*interesse*", da so obresti v resnici nadomestilo za denar, ki bi ga bil posojevalec pridobil, če bi bil mogel svoj denar naložiti v kaj donosnejšega. Prvotno je ta logika veljala zgolj za komercialna posojila. Sčasoma pa je to postalo praksa za vsakršno posojanje. V resnici gre za zgodbo o tem, kako se je ekonomija zaupanja (kredita) spremenila v ekonomijo interesa (obresti); za zgodbo o predrugačenju moralnih omrežij v katere vdira brezosebna državna oblast (Graeber, 2015, str. 436– 497).

Oderušstvo tako zraste iz privatne uporabe družbene moči v obliki posojanja denarja. Prav oderušstvo je spodkopalo fevdalna razmerja in moč, a kljub svojim revolucionarnemu efektu so njegove posledice raje negativne in destruktivne. Ne spreminja se način produkcije, ampak se močno pripoji (na način produkcije) kot parazit in ga oslabi. Oderuhi si namreč s tem prilastijo vso sproducirano presežno vrednost s tem pa zaustavljajo cirkulacijo kapitala. Obresti, tako kot ostale velike distribucijske kategorije rente in trgovskega kapitala so razumljene kot antične oblike prilaščanja ukročene s strani kapitalizma za njegove specifične potrebe (Harvey, 1982, str. 255). Pod kapitalističnimi pogoji produkcije se posojanje denarja pojavi v popolnoma

drugačni obliki. Oderuštvo tako postane zakonsko prepovedano. Z razlogom, kajti nasprotuje logiki delovanja (kapitalističnega načina) produkcije. A zgodi se še več, to družbeno moč, ki izhaja iz posajanja denarja se vpreže na vajeti in usmeri v prid kapitalističnemu načinu produkcije.

"Na podlagi kapitalistične produkcije je lahko vsota denarja transformirana v kapital in lahko se pričakuje, da bo ta kapital prinašal povprečne profite. Denar ni, kakor je bil pod preprosto cirkulacijo, neodvisen izraz vrednosti in s tem zamenljiv z vsakim drugim blagom. Denar je sedaj potencialni kapital" (Heinrich, 2004, str. 156). Ni kapital samo za tega, ki ga odsvoji, marveč se tretji osebi že od začetka izroči kot kapital, kot vrednost, ki ima uporabno vrednost, da ustvarja preseženo vrednost, dobiček; kot vrednost, ki se v gibanju ohranjuje in se vrne, potem ko je fungirala, k tistemu, ki jo je prvi založil, v tem primeru k imetniku denarja. Blago, ki se posodi kot kapital se posodi kot fiksni ali cirkulirajoči kapital, glede na to kakšno je. Denar pa se lahko posodi v obeh oblikah. In zakaj denar postane kapital? Preprosto zato ker se kapital manifestira kot kapital, ker se večja njegova vrednost (Marx, 1961, str. 386-97). Gre za to kako si je industrijski kapital podredil obrestonosni kapital, kjer je dominantni način produkcije kapitalistični način produkcije, s prav specifično proceduro – kreditnim sistemom. Razlike nato nastajajo med kapitalisti kot lastniki denarja in zaposlenimi od kapitala, ki uporabljajo ta denar za postavitev produkcije presežene vrednosti. Aktivnost posojanja denarja vzpostavi razredno razmerje med dvema tipoma kapitalistov: lastniki denarja in produktivnimi kapitalisti. V osnovi se to razmerje vzpostavlja, ko je denar posojen kapitalistu v produkciji, ki nima lastnih denarnih virov. Presežna vrednost se tako razdeli med lastnike denarja in produktivne kapitaliste. Obrestonosni kapital je tako definiran kot katerikoli denar ali denarni ekvivalent(!) posojen s strani lastnika kapitala v zameno za stopnjo obresti. Ker so lastniki primarno zainteresirani za povečevanje svojega denarja z obrestmi, načeloma ne zanima komu in za kaj posojajo denar, če je le donos zavarovan. Če v končni analizi morajo biti vse obresti poplačane, direktno ali indirektno, iz presežne vrednosti, je torej ključno razmerje analize tisto med obrestonosnim kapitalom in produkcijo presežne vrednosti. Obresti so tako razmerje med dvema kapitalistoma, ne med kapitalistom in delavcem. In denarni kapitalist², dokler diktira stopnjo obresti in čas

² Harvey (1982, str. 272) s tem ko govori o denarnih kapitalistih, črpa njihovo definicijo iz Marxa; "Bankirji, finančniki, borzni posredniki, itd., ki naseljujejo svet financ opravljajo visoko specializirano funkcijo znotraj delitve dela. Do neke mere sami se konstituirajo kot poseben razred znotraj buržoazije. In do točke ko kreditni sistem dejansko deluje kot centralno živčni sistem, ki regulira gibanje kapitala, tako tudi ta razred vsaj tako se zdi, stoji v samem vrhu odločanja ekonomije od koder konfrontira industrijske in trgovinske kapitaliste kot predstavnik totalnega družbenega kapitala. Denarni kakor jih bomo klicali so ujeti v krog protislovij npr. bankirji so kapitalisti v tekmi drug z drugim, ki jih v radikalni in končni instanci pelje v kolaps, na drugi strani pa se morajo vesti kot

poplačila direktno kontrolira intenziteto produkcije presežne vrednosti (Harvey, 1982, str. 257). Temu danes ni več tako. Obrestonosni kapital se namreč ne posoja samo industrijskemu kapitalistu, samo v industrijsko naložbo, ampak tudi navadnemu državljanu in delavcu, ki je postal dolžnik. Dolžnik kot subjekt se je razširil, saj obstaja v večini družbenih skupinah, hkrati pa tudi klasičen denarni kapitalist ne obstaja več, kajti njegovo vlogo prevzemajo finančne in nefinančne institucije ali podjetja.

Gre za to, da v "procesu 'eksternalizacije' produkcije vrednosti, je potrošnik pogosto so-proizvajalec dobrin in storitev v dobi financiranja" (Marazzi, 2009, str. 114). In Marazzi (2009, 48) podkrepi le to, ko pravi, da se je v zadnjih 30 letih zgodila metamorfoza produkcijskega procesa prav te presežne vrednosti. Zgodila se je namreč transformacija valorizacijskega procesa, ki ne ekstrahira vrednosti samo iz mesta produkcije dobrin in storitev, ta proces se je pravzaprav razširil preko tovarniških zidov v tem smislu, da vstopa direktno v sfero cirkulacije kapitala, torej v sfero menjave dobrin in storitev. Gre za vprašanje razširitve procesa ekstrakcije vrednosti na sfero reprodukcije in distribucije. Financiranje moramo analizirati kot drugo stran procesa produkcije (presežne) vrednosti.

In obresti so izraz valorizacije kapitala, izkoriščanja delovne sile, ampak kapital stoji v antagonizmu do delovne sile samo v izkoriščevalskem procesu. V primeru obrestonosnega kapitala se tega antagonizma ne vidi več, ker je kapital obrestonosni kot lastnina, zunaj produkcijskega procesa. Obresti izražajo kapitalsko kapaciteto za prilaščanje produkta zunanjega dela, ampak izraža to kapaciteto kot karakteristiko kapitala, ki mu je inherentna zunaj produkcijskega procesa in neodvisno od determiniranega kapitalistične forme produkcije. Kar je posebna značilnost obrestonosnega kapitala niso obresti – kar je le partikularni izraz valorizacije kapitala – ampak na videz nemedirana forma te valorizacije izražene v formuli $M-M'$: denar se kaže kot, da se multiplicira sam od sebe (Heinrich, 2004, str. 158-159). V obrestonosnem kapitalu doseže kapitalski odnos svojo najbolj zunanjo in najbolj fetišistično obliko. V obrestonosnem kapitalu je zato ta avtomatični fetiš izdelan popolnoma čisto: vrednost, ki se sama povečuje, denar, ki rodi denar, in v tej obliki ni na njem več nobenega sledu njegovega nastanka. Družbeni odnos je dokončan kot odnos stvari do same sebe, kot odnos denarja do samega sebe. Namesto stvarne spremembe denarja v kapital se kaže tu samo njena brezvsebinska oblika (Marx, 1961, str. 439-10). Denar postane blago, ki je resda svoje

odgovorni predstavniki totalnega socialnega kapitala in uporabljati svoje pristojnosti ter moči pametno in v javnem interesu".

posebne vrste z netipičnim načinom alieancije. Vrednost vrednosti je v tem, da producira večjo vrednost, kar Marx označi kot popolnoma iracionalno (Harvey, 1982, str. 259).

A danes finance pronicajo od začetka do konca v cirkulacijo kapitala. Vsak produkcijski korak in vsako potrošniško dejanje je (in)direktno vezan na finance. Dolžniško/kreditno razmerje definira produkcijo in menjavo dobrin glede na spekulativno logiko in transformira uporabno vrednost dobrin (teoretično vso producirano in bodoče producirane dobrine) v resnično potencialno finančno premoženje (*assets*), ki producira presežno vrednost (Marazzi, 2009, str. 107).

Cirkulacija denarja kot obrestonosnega kapitala naznanja formacijo razreda denarnih kapitalistov, ki kontrolirajo socialno moč denarja in, ki se napajajo iz obrestnih plačil. Denarni kapitalisti tako najprej in predvsem absorbirajo, kakor da bi proizvajali, presežno vrednost. Zakaj torej kapitalizem tolerira te parazite? Obstajata dva razloga. Prvič, cirkulacija kapitala podeljuje zelo posebno vlogo denarju kot splošnemu ekvivalentu vrednosti in ta vloga neizogibno zagotavlja potencialni vir podpore, napajanja za razred čistih denarnih kapitalistov. Drugič, cirkulacija obrestonosnega kapitala opravlja določene vitalne funkcije in akumulacijo kapitala in s tem potrebuje to, da denarni kapitalisti lahko dosežejo in vzpostavijo samega sebe kot moč kot moč zunanjo in neodvisno od dejanskega procesa produkcije (Harvey, 1982, str. 261). Kljub tema dvema funkcijama, ki sta nujno potrebna za cirkulacijo kapitala, se učinek parazitstva ni uničil, danes je moč tega stranskega učinka za delovanje kapitalizma vsaj v neki meri odvisna od moči države in njene regulative, to pomeni, da danes država le s težavo kontrolira kapitalske tokove, ki se v veliki meri obnašajo kot paraziti. A potrebno je dodati da je država tista, ki postavlja okvire delovanja trga in brez državne prisotnosti trgi ne bi obstajali in t.i. praksa "revolving door" potrjuje zavedanje trga moči države. Ni naključje, da je torej z državnimi okviri tako kot je v odnosu do kapitalskih tokov. Gre za očitne primere praks, ki jih lahko zasledimo v ZDA, kjer se dogaja stalna praksa, ko ljudje menjajo stolčke v ameriški administraciji z svetovalskimi ali direktorskimi stolčki v različni korporacijah ali bančnih institucijah. To smo lahko zaznali tudi v Nemčiji, ko je Gerhard Schroder po koncu mandata svoje social demokratsko naravnane vlade, odšel na mesto svetovalca v eni od bank znane bankirske dinastije Rothschildov³ (Schroder berat die Investmentbank Rothscild, 2006). Odločevalska moč je tako "pristala nenaključno" v rokah kapitala (in stroke ter birokracije).

³Tu lahko zasledimo poleg Schroder-ja še omembe drugih politikov, ki so zavzeli stolčke v različnih bančnih institucijah ali korporacijah.

Na tem mestu se moramo vrniti k funkcioniranju kreditnega sistema, kajti izvorom političnih odločitev in tehnik oblasti se bomo posvetili v kasnejših poglavjih. Denar tako lahko mobiliziramo kot kapital preko kreditnega sistema na dva značilna načina. Prvič banke lahko konvertirajo tok monetarnih transakcij v posojilni kapital. To naredijo z zamenjavo svojega kreditnega denarja (bančne zadolžnice ali čeke) za gotovino, s čimer ponotranjijo funkcijo denarja kot medija ekvivalenta znotraj njegovih operacij in zanašajoč se na kompenziranje depozitov in dvigov, s čimer se zagotavlja permanentno denarno ravnotežje, ki je lahko konvertirano v posojilni kapital. Drugič finančne institucije koncentrirajo denarne prihranke in začasno nedejaven denarni kapital vseh razredov ter konvertirajo ta denar v kapital. Majhne vsote vsaka zase nezmožna delovanja v kapaciteti denarnega kapitala, lahko tako kot skupek velike mase formirajo denarno moč. Koncentracija in centralizacija kapitala tako lahko pospešeno napreduje. Prihranki vseh razredov so lahko mobilizirani kot denarni kapital. Posledica je, da vsi, kapitalisti, trgovci, delavci, študenti in tako naprej izgubijo socialno identiteto in postanejo varčevalci. Rezervna sredstva vseh razredov vržena skupaj v nediferencirano homogeno maso neodvisne vrednosti – v denar. V trenutku, ko delavci hranijo denar in so njihovi prihranki mobilizirani ko kapital, (lahko) delavci prejemajo obresti. To pomeni, da so denarni kapitalisti postali tudi delavci, kar nasprotuje zakonom vrednosti kakor smo jih do sedaj specificirali, kajti delavci⁴ so upravičeni do dela presežne vrednosti, ki jo producirajo. Delavci imajo tako močan razlog v ohranjanju sistema, kajti ohranjajo tudi svoje prihranke. Gre za povsem novo vpeljšano dimenzijo razrednega boja (Harvey, 1982, str. 162-3).

Ne samo, da imajo delavci močan razlog za ohranjanje sistema, kajti s tem naj bi ohranjali prihranke. Harvey je na tem mestu zastal pri analizi, v skladu s časom pisanja. Delavci so postali človeški kapital, delavec za samega sebe nastopa kot nekakšno podjetje, torej zgodil se je obrat. Foucault (2015, str. 202-203) to opiše, "[Č]e ga v ekonomskih izrazih razstavimo s stališča delavca, vsebuje delo neki kapital, se pravi neko zmožnost, neko kompetenco; to je, kakor pravijo, neki stroj. Po drugi strani pa je dohodek, torej plača oz. množica plač; kakor pravijo: pritek plač". Pri tem citatu moramo biti pozorni na terminologijo, kajti v besedah se skriva odraz preobrata neoliberalne ideologije. Delavec je tako postal zbir človeškega kapitala, kompetenc torej, postal je stroj v katerega je potrebno investirati, in je odvisen v največji meri od finančnega sistema, ki gradi na kreaciji denarja, kreaciji dolga ("iz zraka") in ne iz varčevanja(!).

⁴ Vsi so postali varčevalci, stopijo se v isto subjektiviteto in za razliko subjektivitete vsakega posameznega varčevalca, so subjekti popolnoma drugačnih pritiskov in razmerij. Več o tem v poglavju dolžniške subjektivitete.

Na tej poti preobrata iz varčevanja v kreacijo denarja – dolga, je delavec-dolžnik postal vpet v sistem, kajti brez kredita, brez dolga ne more investirati vase, svoje storitve in v svojo "produktivnost", v vse tisto, kar je prej dobil od države (blaginje), od pokojnine, od javnega šolstva, ki ni več javno, od spodobnega javnega zdravstva pa vse do zadovoljive plače. Delavec je postal odvisen od finančnega sistema, ki mu danes obljublja nebesa, a pa mu obenem zagotavlja pekel dela in izgub pod pritiskom prostovoljno, ki to ni, sebi naloženega dolga. Podrobneje se s proizvajanjem, predvsem pa produktom zadolženega subjekta ukvarjamo proti koncu tega dela, konkretno v zadnjem poglavju.

Kreditni sistem in finančni instrumenti so na povsem nov način prepletli in vpletli povsem sistematično celotno prebivalstvo. Na nek način gre za poglobljanje integracije menjalnih odnosov prav vseh, skoraj da brez njihovega racionalnega vedenja in pristanka. Mase ljudi, ne glede na njihov razred, in njihovi prihranki so bili vpreženi za financiranje in kapitaliziranje novih projektov finančnih oblasti v sli za dobičkom na globalni ravni. Na koncu finančne menedžerje žene želja za procentom, ki ga dobijo od zaslužka finančnih investicij skladov in drugih finančnih institucij in večja kot je količina aktiviranega denarnega kapitala večji so procenti in s tem njihovi zaslužki. Kar vodi v iracionalne odločitve in investicije. In ravno slednje, preskok kapitala na globalno raven ni bil mogoč brez razrahljanja vezi med varčevanjem in investicijo/posojanjem⁵, pri čemer mora za le tem vedno bolj neenakomernim razmerjem stati neka avtoriteta kot je nacionalna država kot porok za vso to kreacijo denarja. Države (pol)periferije so se morati začeti vse bolj obnašati kot banke ali podjetja, ki tekmujejo na trgu in garantirajo s svojim bogastvom, s svojim kapitalom, te ali one vrste. To je ključno. S tem se je lahko začel nov cikel in nova raven izkoriščanja in akumulacije kapitala.

Kreditni sistem izboljšuje učinkovitost monetarne cirkulacije in ekonomizira transakcijske stroške. Po Marxu (Harvey, 1982, str. 264) prav tu leži naravna baza kreditnega sistema v preprosti blagovni produkciji in menjavi. Blago potrebuje ekstra dolga produkcijska obdobja, ki so lahko plačana po delih. To omogoča producentu prodati isti kapital večkrat v enem samem obdobju. Ujemanje denarnih tokov (poplačilo računov,...) zahteva radikalno drugačna produkcijska obdobja, kar pa spet omogoča kredit. Različna cirkulacijska obdobja in rast dolgo distančnih trgovanj oblikuje eno od materialni baz kreditnega sistema, medtem ko rast kredita omogoča blagu da penetrira do bolj oddaljenih trgov. Iz položaja kapitala je prodajni čas

⁵ Prav ta interpretacija investicija ali posojilo je nadvse zanimivo v današnjem diskurzu, tako v medijih, znanosti in družbi nasploh.

izgubljen čas in Marx pogosto opozarja, da potreba po pospeševanju obračanja kapitala je fundamentalna determinanta kredita in načrt kapitalskega kredita. Redukcija prodajnega časa pravzaprav sprosti denarni kapital, ki je lahko uporabljen za nadaljnjo akumulacijo. Brez kredita bi celoten akumulacijski proces stagniral in spodletel. Nakup in prodaje lahko postanejo vedno bolj ločeni drug od drugega, tako v času, kot prostoru. "Pod takimi pogoji, potencial za krizo postane mnogo večji. Kredit ne da samo dovoljuje povečevanje funkcij tradicionalnemu denarju: prav isto stori tudi za krizne tendence znotraj kapitalizma" (Harvey, 1982, str. 264). Harvey (1982, str. 264) tako nadaljuje z Marxovim citatom: "Kredit je nepogrešljiv: kredit katerega volumen raste z rastjo volumna vrednosti v produkciji in katerega časovno trajanje raste z naraščajočo distanco trgov. Gre za vzajemnost. Razvoj produkcijskega procesa povečuje kredit in kredit vodi do povečevanja industrijskih in trgovskih operacij".

4.2 Fiktivni kapital

Obrestonosni kapital lahko najboljše izpolni koordinirajočo funkcijo, če ohranja svojo fleksibilnost v odnosu do specifične uporabe, če ostane zunaj produkcije in nevezan na specifičen produkt. V toku cirkulacije pa mora posojevalec žrtvovati fleksibilnost denarja za nek čas v zameno za obresti. V tem času je denar vezan na specifično uporabno vrednost. Problem nastane kaj hitro, največkrat posojevalec ne želi posoditi denarja za toliko časa, kolikor ga izposojevalec potrebuje, da konča svojo operacijo. Ovire nastanejo v samem cirkulacijskem procesu obrestonosnega kapitala samega. Te ovire so odstranjene z nastankom fiktivnega kapitala, kakor ga poimenuje Marx (Harvey, 1982, str. 267).

Potencial fiktivnega kapitala prebiva v denarni formi kot taki in je posebno povezan z nastankom kreditnega denarja. Gre za to, da "producent" prejme kredit proti jamstvu neprodanega blaga. Denarni ekvivalent je pridobljen pred dejansko prodajo. Z njim se kupi sveža sredstva za produkcijo in delovno silo. Posojevalec ima tako v roki kos papirja, vrednost katerega je garantirana z neprodanim blagom. Ta kos papirja lahko okarakteriziramo kot *fiktivno vrednost*. Komercialni kredit vsakršne sorte ustvarja takšne fiktivne vrednosti. Če ta kos denarja začne cirkulirati kot kreditni denar potem je to fiktivna vrednost, ki cirkulira. Nastane razpoka med kreditnim denarjem, ki ima fiktivno, imaginarno komponento, in realnim denarjem vezanim direktno na denarno blago. Če je ta kreditni denar posojen kot kapital, potem postane fiktivni kapital. V tem primeru je kreacija fiktivnega kapitala lahko videna kot

nenamerna. Nenamernost je spremenjena v nujnost, ko povežemo cirkulacijski proces obrestonosnega kapitala in fiksnega kapitala. Kar se dejansko, efektivno zgodi, je pravica do bodočega dela, ki ga fiksni kapital definira, konvertiranega preko kreditnega sistema v pravico uveljavljeno s strani denarnega kapitala v obliki dela bodoče produkcije presežne vrednosti. Denarni kapital je investiran v bodoče prilaščanje. Od samega začetka je torej potrebno denarni kapital razumeti kot fiktivni kapital, ker ni podprt z noben oprijemljivo garancijo. Nadalje bodoča produkcija presežne vrednosti je nesigurna in odvisna od stopnje konkurence, dinamike akumulacije in presežene akumulacije. Zaradi vseh negotovosti mora biti denarni kapital posojen vsaj za življenjsko obdobje fiksnega kapitala. Resne ovire so tako postavljene na pot v cirkulaciji obrestonosnega kapitala (Harvey, 1982, str. 268).

4.2.1 Naslov lastništva

Vrsta rešitev se tako ponudi da se te ovire premosti. Finančni posredniki tako organizirajo razne sklade (pokojninske, varčevalne, investicijske,...) s katerimi dozirajo nalože in tveganost, s tem pa seveda kratkoročno ali dolgoročno posojanje. To lahko počnejo z predvidevanjem bodočih prihrankov in bodoče produkcije presežne vrednosti (prihranki se generirajo iz prihodkov, ki prihajajo iz produkcije). Obstaja še vrsta drugih rešitev. Trgovanje z vrednostnimi papirji omogočajo lastnikom denarja fleksibilnost in likvidnost. A takšen rešitve, ki institucionalizirajo fiktivni kapital znotraj kreditnega sistema proizvajajo zmedo (delnice, skladi, instrumenti,...). Delnice podjetij predstavljajo dejanski kapital, tisti kapital, ki je investiran, in tisti, ki funkcionira, v teh podjetjih ali količina kapitala posojenega s strani delničarjev z namenom uporabe le tega kot kapitala za podjetje. Naslov lastništva ne daje lastniku na voljo za uporabo kapitala in kapital sam ne more biti izvlečen, dvignjen, ker je naslov samo pravica do deleža bodočih prihodkov. Naslov je le papirni duplikat realnega kapitala – papirni duplikat lahko cirkulira, medtem pa realni kapital ne more. Kot papirni duplikat kapitala so naslovi iluzorna, fiktivna oblika kapitala. Cene teh naslovov lahko fluktuirajo po svojih lastnih zakonih, povsem neodvisno od gibanja vrednosti realnega kapitala (Harvey, 1982, str. 268). Največkrat je cena odvisna od poslovanja podjetja, kar pomeni koliko bo podjetje ustvarilo prihodkov in koliko dobička. Boljše kot bo poslovalo in boljše kot bodo napovedi, višja bo cena teh duplikatov. Seveda pa na samo poslovanje vpliva okolje – konkurenca, pravni okvir, politične odločitve, trg, kupna moč in tako dalje. Ključno za nas je tako razmerje med temi cenami in realnimi vrednostmi. To razmerje pojasnjuje razliko, ki jo napravi fiktivni kapital skozi kreditni sistem.

Državni dolg, po Marxu (v Harvey, 1982, str. 268) ultimativni fiktivni kapital, in zemlja nimata nobene inherentne vrednosti, vendar privzemata ceno: "Državne obveznice so kapital samo za kupca za kogar predstavljajo kupno ceno, ki jo je kapital investiral v njih. Sami po sebi niso kapital, ampak le pravica do dolga. Če hipoteke, ki so le pravica do bodoče zemljiške najemnine... Vse to ni realen kapital. Ne formirajo sestavnega dela kapitala, niti niso vrednost same po sebi".

Marx je razumel državni dolg kot čisto iluzorno formo fiktivnega kapitala. Denar, ki ga predstavlja nacionalni dolg, je bil porabljen dolgo nazaj, torej investitorji menjajo na trgu le pravico do dolga, ki je podprt zgolj z močjo države, da obdavči produkcijo presežne vrednosti. Seveda pa obstajajo oblike javne porabe, ki ne ustrezajo temu modelu. Denar investiran v državni dolg ne preneha avtomatično cirkulirati kot kapital preprosto zato, ker vstopi v okvir javnih financ. Obrestonosni kapital lahko nadalje cirkulira, če povečanje produkcije presežne vrednosti, ki je doseženo skozi produktivno državno vlaganje⁶, generira povečanje davčnih prihodkov, ki plačajo obresti za državni dolg. To je seveda v teoriji produktivne potrošnje, ki opravičuje različne aktivnosti države. Prihodki⁷ kot taki niso direktno vezani na produkcijo presežne vrednosti, ampak so posredovani z pravili distribucije in povezavami institucionalnega dogovora, ki pomaga koordinirati tok obrestonosnega kapitala, ampak kateri tudi zastira razmerje z realno vrednostjo. In trg fiktivnega kapitala je vitalen za preživetje kapitalizma, ker samo skozi njega je lahko zagotovljena kontinuiteta toka obrestonosnega kapitala (Harvey, 1982, str. 278).

V vseh teh primerih je denarni kapital investiran v prilaščanje. A prilaščanje skozi državni dolg ne moremo razumeti brez davkov. Obdavčitev se obnaša kot močan vektor za transformacijo vsakega od nas v zadolženega človeka. Pobrani davki so namreč tisti, ki direktno odplačujejo obresti državnega dolga. A to velja za vse tiste podrejene, za vse tiste monetarno ne-suverene države. V realnosti je tako postalo nemogoče ločiti državo od kapitala in javno lastnino od

⁶ Državno vlaganje v javno šolstvo, zdravstvo in kulturo ter tako dalje. Danes se je država izrazito uklonila pritiskom države in v našete sektorje vlaga vedno manj, hkrati pa na drugi strani bolj in bolj pomaga z investicijami velikim podjetjem. Primer Magne Styr v Sloveniji, ko je država primaknila k začetni naložbi del denarja. Zdi se da je to postaja vsakdanja praksa v večini držav (Vlada Magni odobrila 18-milijonsko finančno spodbudo, 2017).

⁷ Razlika med bankami in drugimi finančnimi posredniki je pomembna. Ne veljajo namreč iste omejitve za banke, ki delajo oboje, dajejo kredit in kreirajo fiktivno denarno vrednost, ko menjajo svoje menice za menice, ki jih med seboj menjajo kapitalisti in drugi. Ta fiktivna denarna vrednost je tako lahko posojena kot kapital (Harvey 1982, str. 279).

privatne lastnine, kajti državni davčni⁸ prihodki odidejo direktno v banke in na upniške račune skrite v davčnih oazah (Lazzarato, 2015, str. 45). Vse povezave z dejansko ekspanzijo kapitala je tako povsem izgubljena in koncepcija kapitala kot nečesa z avtomatično samo-ekspanzivnimi lastnostmi je tako utrjena. Marx poudarja, da je obrestonosni kapital najvišja oblika vseh norih form kapitala v katerih se celo akumulacija dolga lahko kaže kot akumulacija kapitala. Kreditni sistem registrira višek distorzije-popačenja do točke, da akumulacija lastniških pravic pobegne realni produkciji. In Marx nas želi opozoriti, da v norosti družbe v kateri se investicija v prilaščanje (rente, vladni dolgovi,...) kaže prav tako pomembna kot investicija v produkcijo (Harvey, 1982, str. 269).

Marx (1961) insistira, da je pomembno le naslednje; "če ni realne akumulacije, ekspanzija in razvijanje sredstev produkcije ne začeta cikla, kaj dobrega bo potem iz akumulacije dolžniških denarnih pravic...za produkcijo?" In ko je dosežen višek distorzije v kreditnem sistemu, je kvaliteta denarja kot mere vrednosti ogrožena: toliko, da tekom krize, kot Marx neutrudno kaže, da je sistem prisiljen (po)iskati bolj trdno monetarno bazo kot temelj od tiste, ki jo zagotavlja kreditni denar in fiktivni kapital. A spet na drugi strani ovire, ki jih fiksni kapital ustvari za bodočo akumulacijo je lahko presežena le z kreditnim sistemom in še posebej z kreacijo fiktivnih oblik kapitala (Harvey, 1982, str. 269). Finančna kriza je oblastnike soočila z opisanim. Finančni sektor se je namreč toliko razrasel, cene so skočile v nebo, baloni so pričeli rasti v tolikšni meri, da cene niso imele že dolgo več realnega stika z realnimi vrednostmi. Vse to je namreč poganjal fiktivni kapital – dolg. Obrestonosni kapital tako na eni strani sploh omogoča akumulacijo, na drugi strani pa lahko povzroči nastanek najbolj "norih" form kapitala, ki botrujejo nastanku krize.

4.2.2 Kreditni sistem in obrestna mera

Marx (1961, str. 447) večkrat opomni na svoje dokazovanje iz tretjega razdelka tretje knjige, da se profitna mera znižuje v sorazmerju z naraščajočo akumulacijo kapitala in njej ustrezajočo čedalje večjo produktivno silo družbenega dela, ki se izraža prav v čedalje večjo produktivno silo družbenega dela, ki se izraža prav v čedalje večjem relativnem zmanjševanju variabilnega

⁸ Potrebno je vzeti v obzir tudi to, da se obdavčevanje bogatih in podjetij zmanjšuje, kar pomeni, da se vedno bolj obdavčuje nižje sloje in prav tukaj lahko vidimo en način akumulacije kapitala, torej prenos bogastva od revnejših k bogatejšim.

dela kapitala v primeri s konstantnim. In kreditni sistem se poleg že omenjene funkcije izboljševanja učinkovitosti cirkulacije kaže kot nek centralno živčni sistem za koordinacijo različne aktivnosti posameznih kapitalistov. Obrestonosni kapital predstavlja skupni kapital razreda, teče namreč z odzivom na različne profitne stopnje. Še več stopnja obrestne mere lahko funkcionira kot barometer in termometer za kapitalizem na način po katerem profitna stopnja ne more. Obrestna stopnja je dosežena kot sočasen masovni efekt ponudbe in povpraševanja za denarnim kapitalom. Ko se dolgoročna obrestna stopnja občutno zviša od profita, ki ga podjetja dobivajo v dani liniji produkcije, industrialci nimajo več namere reinvestirati, ampak presežek raje potisnejo na denarni trg, ker je zaslužek večji. Informacije, ki jih prinese obrestna stopnja in funkcije obrestonosnega kapitala dovoljujejo veliko bolj pospešeno prilagajanje kapitalskih tokov in s tem izpopolnjujejo set mehanizmov za izravnavanje stopenj profita. Vse to se lahko zgodi, ker je obrestonosni kapital, kapital kot lastnina zunanji produkciji in se razlikuje od kapitala kot funkcije znotraj produkcije (Harvey, 1982, str. 270-271). Prav to se je začelo dogajati od 80' let prejšnjega stoletja dalje! Vse več podjetij in korporacij je začelo izvažati industrijo v dele sveta z manjšimi stroški dela, torej predvsem v JugoVzhodno Azijo, hkrati pa se je začelo masovno vlagati v finančne instrumente, torej v prilaščanje kot tako in ne več direktno v produkcijo. Kar sem že omenil in nakazal v enem od zgornjih citatov.

Kreditni sistem v svoji prvi fazi opravlja vlogo ponižnega pomočnika akumulacije, vleče v roke kapitalistov razpršene vire, ki ležijo po površju družbe v večjih ali manjših količinah, a kmalu postane novo in grozno orožje v bitki konkurence in je končno transformiran v ogromen socialni mehanizem za centralizacijo kapitala. Koncentracija kapitala preko kreditnega sistema sprosti polno moč in potencial tehnoloških in organizacijskih sprememb kot primarno stopnjo akumulacije. Marx resda poudarja (centralizacijo) kapitala skozi kreditni sistem, a je res, da sile decentralizacije ne morejo priti, se vzpostaviti od nikoder drugod, kakor skozi kreditni sistem (Harvey, 1892, str. 271-2). In v tej točki razumevanja kreditnega sistema, ki se bo jasneje izoblikoval v jasno celoto v sledečih vrsticah in poglavjih, se moramo navezati na Lazzarata (2015, str. 222-223), ki se nasloni tudi na Leninovo idejo imperializma pravi, da renta kot profit ni nov izum sodobnega kapitalizma. Je že realnost 'novega kapitalizma', tipično za čas starega kapitalizma, ko je svobodna konkurenca imela svoj nedeljen vpliv, je bil izvoz dobrin. Tipično za novega ko monopoli vladajo pa je izvoz kapitala. Stare evropske imperialistične države poznega 19. stoletja so bile finančne države, večji del njihovega bogastva je prišel iz tujih investicij, sploh iz njihovih kolonij. In kar je bilo moč opaziti je, da se je Velika Britanija preobrazila iz industrijske v upniško državo, Še več, nacionalno bogastvo Anglije se je

povečevalo veliko hitreje v obliki rente, kakor v obliki profita (Lenin v nekem citatu celo navede da gre razmerje med slednjima dvema za 9-kratnik v prid rente). Te besede do neke mere zlahka navežemo in povlečemo vzporednice z "funkcioniranjem kapitalizma" na pred in po 1970ih letih. Z namenom prikaza preskoka v novo paradigmo.

V temelju vseh finančnih operacij, vedno želi elementarna transakcija med ekonomsko enoto⁹, ki poseduje presežno vrednost, in ekonomsko enoto, ki želi uporabiti to presežno vrednost za določen namen. Teoretično bi lahko ločili med "minikrogi" v kreditnem sistemu. Krogi lahko povežejo enote v presežku z tistimi enotami, ki potrebujejo npr. znotraj delavskega razreda, buržoazije, vlade, torej med in čez ekonomske enote. V nobenem od teh primerov ne moremo interpretirati obrestnih plačil kot direktni kos iz presežne vrednosti, ki ga posojen denar pomaga proizvesti. Obrestna mera preprosto služi regulaciji posojanja iz prihodkov znotraj konzumcijske sfere. Edina povezava z cirkulacijo kapitala – in je pomembna – leži v zmanjšanju osebne zaloge in povečanem povpraševanju po potrošniškem blagu, katere takšen kreditni dogovor pomaga urejati. Na ponudbeni strani mobilizacija prihrankov ustvarja drugačne probleme. Ne da se enako upravljati z prihranki delavec oz. manjših vsot in z prihranki Rockefellerjev ali korporacij. Temu primerno ne morejo iste institucije skrbeti za vse. Prav tako na strani povpraševanja velja enako pravilo, ne da se obravnavati kredita za hišo, za delavca in kredita za naložbo korporacije. To implicira na fragmentacijo finančne strukture, kar pomeni mnogo finančnih krogov, kar pomeni različne obrestne mere glede na nacije in trge. Kar je impresivno je nivo integracije modernega kreditnega sistema znotraj pogosto ekstremno fragmentirane strukture. Dejstvo pa je da te razlike med obrestnimi merami vplivajo ena na drugo, da nepremičninski trg vpliva na povpraševanje denarja na drugih trgih. (Harvey 1982, 273-6). Ni naključje, da se je zadnja začela kriza prav s pokom nepremičninskega balona. "Začelo se je v ZDA. Natančneje na nepremičninskem trgu ZDA s krizo drugorazrednih hipotekarnih posojil. Pok nepremičninskega špekulativnega balona in nenadzorovan razvoj čedalje kompleksnejših izvedenih produktov sta najprej ZDA in nato Evropsko unijo pahnila v hudo krizo" (Millet in Toussaint, 2014, str. 15). Obresti danes torej v veliki meri določajo povpraševanje (in ponudbo) na trgu, kar je ključno v današnji potrošniški družbi.

V zgodnjih fazah kapitalizma sta prvotna akumulacija in prilaščanje izsiljevala (re)alokacijo kapitala direktno in indirektno (skozi oderuštvo). V poznejših fazah je vse večjo vlogo začenjala

⁹ Ekonomske enote so lahko posamezniki, podjetja, skladi, korporacije, vlade, Cerkev, itd.

pridobivati mobilizacija prihrankov¹⁰. Slednje je postalo ključni mehanizem realokacije kapitala. Še več kapaciteta bančnega sistema, da ustvari ponudbo denarnega kapitala pred produkcijo presežne vrednosti, se povečuje z večajočim se obsegom volumna tržnih transakcij in povečanim proporcem uspelih transakcij skozi bančni sistem. Kot rezultat vse večji del bančnikovega kapitala je povsem fiktivnega in sestoji iz menic (*bills of exchange*), vladnih zavarovanj (, ki predstavljajo porabljen kapital) in delnic (zagotovitev pravice do bodočih prihodkov). Tako obstaja tenzija med potrebo po ohranjanju akumulacije skozi kreacijo kredita in potrebo po ohranitvi kvalitete denarja. Če onemogočimo kreacijo kredita, preprečimo prvo, a se zgodi presežna akumulacija blaga in specifična devalvacija, če pa gre kvaliteta denarja "v franže", smo posplošili devalvacijo skozi kronično inflacijo (Harvey, 1982, str. 279-81).

¹⁰ Avtor na tem mestu posplošuje in s tem preveč poenostavlja: danes se ne dogaja toliko mobilizacija prihrankov, kolikor se dogaja kreacija denarja na podlagi rezerv, torej prihrankov, vendar razmerje med le tema dvema veliko bolj v prid kreaciji denarja – dolgu. Od tu potem v naslednjih vrsticah opisana tenzija med kvaliteto denarja in ohranjanju akumulacije preko kredita.

5 Ekskurz iz zgodovine v sedanost

Čeprav veliko ekonomistov, politikov in še katerih drugih javnih osebnosti danes na ves glas označuje vzpon financ, ki se vpletajo v vsakdanjik skoraj vsakega človeka, kot relativno nov pojav¹¹, kot nekaj letni trend¹², ki ga lahko spremenimo z novo politiko novega voditelja, temu ne moremo pritrditi predvsem zaradi ugotovitev in trditev, ki jih bomo skušali prikazati v spodnjih vrsticah. Obdobje financializacije namreč kaže očitne podobnosti s Hilferdingovim in Leninovim časom: multinacionalne korporacije obvladujejo svetovno gospodarstvo; finančni sektor je v vzponu; izvoz kapitala je močno narasel; določen tip imperializma se je znova pojavil. Vendar pa je hkrati očitno, da se izvirna teorija ne sklada povsem z današnjimi razmerami: danes nimamo opraviti z zlitjem bank in industrijskega kapitala; banke ne obvladujejo industrije; ni trgovinskih ovir, ki bi se ujemale z mejami imperijev (Furlan, 2013, str. 41).

Še več Arrighi (2009, str. 320) nam ponudi še boljše argumente, vendar spet s svojo konceptualizacijo finančne ekspanzije, ko pravi, da so materialne ekspanzije pripeljale na koncu do prevelike akumulacije kapitala, kar je kapitalistične organizacije spet pripravilo do tega, da so začele druga drugi vdirati na področja delovanja. Ko se zaostri splošna težnja padanja profitne mere v trgovini in proizvodnji, se zaradi neizprosne konkurence okrepi nagnjenje kapitalistični akterjev, da vse večji delež svojega denarnega toka ohranjajo v likvidni obliki. Tako je delež celotnih ameriških korporacijskih dobičkov, ki jih je treba pripisati finančnim ustanovam, zavarovalnicam in nepremičninskemu trgu, v '90 letih že presegel delež, dobičkov ki gre na račun proizvodnje. Še pomembnejše pa je, da so nefinančna podjetja močno povečala svoje naložbe v finančno premoženje (v odnosu do naložb v konstantni kapital).

Velike korporacije so si začele medtem zunanje financiranje v čedalje večji meri zagotavljati na odprtih finančnih trgih. Zato so korporacije razvile sposobnosti potrebne za neodvisno finančno trgovanje. Monopolni kapitali so se financializirali, tj. obenem so postali bolj neodvisni od bank in bolj intenzivno vključeni v finančne dejavnosti za svoj račun. Zaradi tega

¹¹ "Nova beseda je vzniknila v leksikonu nove ekonomije – financializacija, ki je definirana rastoči obseg in profitabilnost finančnega sektorja na račun ostale ekonomije in krčenja regulacij finančnih pravil in prihodkov" (Collins, 2015).

¹² Predsedniška kandidata, tako na levi, kot na desni sta kritizirala ameriško zanašanje na finančni sektorin domnevno vladno regulacijo. Senator Bernie Sanders je vzel slogan "*breaking up the banks*" kot ključen del predsedniške platforme. Še vedno ostaja nejasno kaj to pomeni in kaj je sploh pravno možno (Emba, 2016).

so se banke od '70 let naprej prestrukturirale na različne načine, med katerimi izstopata dva. Prvič: banke so se usmerile h gospodinjstvom in k posameznikom kot novim virom profita; drugič: banke so se usmerile v posredništvo na finančnih trgih, da bi zaslužile premije, provizije in profite od trgovanja, tj. usmerile so se v investicijsko bančništvo (Furlan, 2013, str. 42).

Preusmeritev bank h gospodinjstvom je povezana s financilizacijo dohodka delavcev, kar je izrazit pojav zadnjih treh desetletij. Vključuje povečano izposojanje (hipoteke, splošna potrošnja, izobraževanje, zdravstvo,...) in tudi povečanje finančnega premoženja (stanovanja, pokojnine, zavarovanja, sredstva na denarnih trgih,...). Financilizacija delavskih dohodkov je povezana s tem, da so od poznih '70 let naprej realne mezde stagnirale ali pa naraščale zelo počasi (kar je predvsem značilno za ZDA). Povezana je tudi z umikanjem javnih storitev v celi vrsti področij: stanovanjskem, pokojninskem, izobraževalnem, zdravstvenem, itd. V tem kontekstu se je potrošnja delavcev izrazito privatizirala in čedalje bolj jo je začel posredovati finančni sistem. Banke in druge finančne institucije so uspele pridobiti profit neposredno iz med in plač namesto iz presežne vrednosti. Glede na specifične poteze razmerja med delavci in finančnimi institucijami ni presenetljivo, da so se tako pri posojanju kot pri upravljanju premoženja delavcev razmahnile plenilske in oderuške prakse. Rezultat je bilo bančno izžemanje profitov prek neposrednih transferjev osebnih dohodkov, proces, imenovan finančna ekspropriacija (Furlan, 2013, str. 43) V ZDA je le to prišlo tako daleč, da so se ustvarila "*sub-prime loans*" ali v prevodu drugorazredna posojila, ki niso bila nič drugega kot posojila za vse tiste, ki so bili (ekonomsko, rasno in kako drugače) "drugorazredni" državljani z namenom povečevanja potrošnje oz. povečevanja profitov na strani finančnih institucij. Marazzi (2011, str. 39) to formulira še radikalnejše, ko pravi, da ekspanzija drugorazrednih posojil kaže na to, da finance lahko ustvarjajo profite morajo vplesti v svoje mreže tudi revne, ne samo srednji razred. Da lahko takšen kapitalizem delovanje mora investirati v golo življenje ljudi, ki ne morejo zagotoviti drugačne garancije kot to, da ponudijo sami sebe. To stori na temelju izračunane verjetnosti kateri je manjkajoča kreditna sposobnost še vedno razumljena kot obvladljiva, ko upoštevamo le to kalkulacijo na ravni povprečnih izračunov celotne populacije.

In spet sam vzorec naraščanja financilizacije ne pomeni trend, ki ga je sprožila politika čez noč zaradi partikularnih interesov in ga kot takega lahko ponovno spremeni z menjavo voditelja in politike prav tako čez noč. Arrighi (2009, str. 321) se namreč v Dolgem dvajstem stoletju opira na Braudelovo razumevanje, da so finančne ekspanzije znak zrelosti določene stopnje kapitalističnega razvoja. Ko razpravlja o umiku Nizozemcev iz trgovanja okoli leta 1740, da bi

postali bankirji Evrope, Braudel pravi, da je takšen umik ponavljajoča se svetovno-sistemska težnja. Za Nizozemci so to usmeritev ponovili Britanci med in po veliki depresiji v letih 1873-96, ko je zaključek industrijske revolucije preobilje denarnega kapitala. In prav tako je nov akumulacijski cikel s koncem 19. stoletja prevzela ZDA in v krizi katerega smo se znašli danes v začetku 21. stoletja. To je kontekst v katerega poskušamo vstaviti nove oblike financializacije, a v starih in logičnih vzorcih stopenj kapitalističnega razvoja. Kljub nekaterim kritiziranjem Marxa pa Arrighi (2009, str. 321) pravi, da je: "...Marx prepoznal stalno vlogo (državnega) dolga v tem, da nenehno na novo začenja akumulacijo kapitala v času in prostoru svetovnega kapitalizma vse od začetka do njegovega časa", tudi Marx je namreč razčlenjeval zgodovinsko zaporedje kapitalskih ciklov z začetkom v Benetkah, preko Nizozemske in Velike Britanije njegovega časa in temu dodajamo seveda danes še ZDA.

6 Dolg kot prvotna akumulacija

V tem poglavju se bomo lotili Marxovega koncepta prvotne akumulacije in skušali prikazati preko le tega način akumulacije kapitala. Predvsem s tem ciljamo na prikaz tehnik devaluacije bogastva in nato koncentriranje le tega z veliki zaslužku v rokah manjšine. Ta prakse in odnose lahko preslikamo na razmerja med državami na globalni ravni ali pa na razmerja med ljudmi, podjetji ali institucijami znotraj držav. Glede na to, da dolg-u posvečamo celotno delo in, da smo njegovo definicijo poskušali postaviti že takoj v začetku, torej kot razmerje med rečmi, ki zakriva razmerje med ljudmi, moramo na tem mestu sprva opredeliti kaj sploh je prvotna akumulacija, lahko slednje postavimo v razmerje z dolgom.

Kakor smo do sedaj bolj ali manj izhajali iz marksistične tradicije, je tudi pojem prvotne akumulacije vzet iz Marxovega pojmovnika (2012, str. 586), ki govori o procesu, ki ustvarja kapitalsko razmerje, kateri torej ne more biti nič drugega kakor proces ločitve delavca od lastnine nad njegovimi delovnimi pogoji, proces, ki na eni strani preobraža družbena življenjska in produkcijska sredstva v kapital, na drugi strani pa neposredne producente v mezdne delavce. T.i. prvotna akumulacija ni torej nič drugega kakor zgodovinski proces ločitve producenta od produkcijskih sredstev.

Na tej točki bo za nas ključno vprašanje, kako in na kakšen način se ta proces ločitve producenta od produkcijskih sredstev sploh zgodi. V napredovanju kapitalistične produkcije se razvije delavski razred, ki zahteve tega produkcijskega načina zaradi vzgoje, tradicije, navajenosti priznava kot samoumevne naravne zakone. Nema prisila ekonomskih razmerij zapečati gospostvo kapitalista nad delavcem. Neekonomsko, neposredno nasilje se sicer še vedno uporablja, a le izjemoma. Nastajajoča buržoazija potrebuje in uporablja državno nasilje, da bi regulirala mezdo, tj. da bi jo prisila v omejitve, ki ustrezajo dobičkarstvu, da bi podaljševala delovni dan in samega delavca ohranjala v normalni stopnji odvisnosti (Marx, 2012, str. 603-604). Ključno oporna točka reprodukcije takšnih razmerij moči v katerih oblastniki prosperirajo napram delavcem, je torej država in njene institucije. Torej v tistem smislu, ko državne institucije preko ideološko vcepljajo "normalno" in "pravilno", v tistem smislu, ko delavci sami pristanejo na izkoriščevalske pogoje kapitalistov ne da bi se tega (največkrat) sploh zavedali. In v slednjih besedah lahko že prepoznamo Gramscijev koncept hegemonije.

Srednji vek je zapustil dve različni obliki kapitala, ki zorita v najrazličnejših ekonomskih družbenih formacijah, pred ero kapitalističnega produkcijskega načina pa vseeno veljata za kapital – oderuški in trgovski. Kapitalista namreč lahko sedaj obravnavamo kot prvega lastnika celotnega družbenega bogastva, čeprav pravice do te lastnine ni prenesel nanj noben zakon. To spremembo lastnine je povzročilo jemanje obresti na kapital in ni nenavadno, da so zakonodajalci vse Evrope to hoteli preprečiti z zakoni proti oderuštvu. Kapitalistova oblast na vsem bogastvom dežele je popolna revolucija v lastninski pravici. Da pa se je to lahko zgodilo se je moralo razdreti fevdalne vezi. Fevdalna ureditev na podeželju in cehovska ureditev v mestih sta namreč ovirali preobrazbo denarnega kapitala, ki sta ga oblikovala oderuštvo in trgovina, v industrijski kapital. (Marx 2012, str. 613). Marx na tem mestu razlaga prvotno akumulacijo kot "enkratni" proces, kot značilno zgodovinski proces prehoda iz fevdalizma v kapitalizem. A na drugi strani se zdi, da je ta koncept danes aktualen bolj kot si želimo priznati. Tudi mi bomo poskušali to pokazati. Obresti na kapital namreč označi za ključen mehanizem razdrtja fevdalnih spon in kot tistega kar je privedlo do koncentracije oblasti v rokah kapitalista in s tem revolucije v lastninski pravici. Koncentraciji oblasti in kapitala! Se mar ne dogajajo danes prav neki podobni procesi?

Poglobljen pregled Marxovega opisa prvotne akumulacije razkriva širok razpon procesov. To vključuje komodifikacijo in privatizacijo zemlje ter nasilno preganjanje kmečke populacije; transformacija različnih form lastninskih pravic (skupne, kolektivne, države, itd.) v ekskluzivne/izključevalne privatne lastninske pravice; represija pravic skupnega, komodifikacija delavske sile in represija alternativnih (domorodnih) form produkcije in potrošništva; kolonialni, neo-kolonialni in imperialni procesi prilaščanja premoženja (vključno z naravnimi viri); monetizacija menjave in obdavčenje zemlje; nacionalni dolg in ultimativno sam kreditni sistem kot najbolj radikalno sredstva za primitivno akumulacijo. Država s svojim monopolom nad silo in definicijo legalnosti, igra ključno vlogo v obojem, podpori in širjenju teh procesov in obstajajo zelo očitni dokazi, da tranzicija v kapitalističnem razvoju ostaja vitalno odvisna od drže države. Razvojna vloga države tako sega zelo globoko nazaj, ohranjajoč teritorialno in kapitalistično logiko moči, kateri dve se vedno prepletata, čeprav ne vedno usklajeno (Harvey, 2003, str. 145). Vsi ti procesi pa se zdijo vse prej kot enkratni, vse prej kot enkratni zgodovinski dogodek ob prehodu iz fevdalizma v kapitalizem kot prevladujočo obliko odnosov v družbi. Zdi se da se ti procesi dogajajo vse skozi, prav posebej pa pridejo ti procesi do izraza ob kapitalističnih krizah, ob prav takšnih krizah kot je bila leta 2008. Še več to je bil

je prelom od katerega dalje se zdi, da so ti procesi postali še brutalni, kot so bili pred tem. Vprašanje, ki se postavlja je, ali lahko govorimo o permanentnosti akumulacije?

6.1 Permanentnost prvotne akumulacije

Nekateri mehanizmi primitivne akumulacije, ki je jih je Marx poudarjal, so bili posodobljeni, da igrajo celo močnejše vlogo kot so jo v preteklosti. Kreditni sistem in finančni kapital sta postala, prav tako kot so zapisali ob začetku 20. stoletja že Lenin, Hilferding in Luxemburg, mogočni instrumenti plenjenja, goljufije in kraje. In močan val financializacije od leta 1973 naprej naznanja in prikazuje le to na spektakularen način (Harvey, 2003, str. 147). In Harvey (2003, str. 150) ne nekaj strani kasneje pojasni, da je kriza lahko orkestrirana, upravljana in kontrolirana z namenom racionalizacije sistema. Prav to je tisto kar državno administrirani varčevalni programi z uporabo instrumentov obrestnih mer in kreditnih sistemov počnejo in kar je bistvo le tega. Omejene krize so lahko vsiljene v določen sektor ali kar celoten teritorij kapitalistične aktivnosti s strani zunanjih sil. Prav slednje je tisto pri čemer je mednarodni finančni sistem (voden s strani Mednarodnega monetarnega sklada) podprt s strani državne moči najmočnejših (kot so Združene države Amerike) tako strokoven in dosleden.

Devaluacija povzročena v času krize je pogosto uničevalna do blaginje in socialnih institucij na splošno. To se zgodi predvsem, ko kreditni sistem zategne pas, ko ni več likvidnosti in ko so podjetja prisiljena v bankrot. Za lastnike ne obstaja več način kako bi obdržali svoje premoženje in zato se jih morajo znebiti po zelo nizkih cenah v prid kapitalistom, ki imajo na voljo moč likvidnosti, da prevzamejo to premoženje. A okoliščine izjemno variirajo (Harvey, 2003, str. 155). In ta proces lahko zaznamo tako na ravni posameznikov, torej na mikronivoju, kakor tudi na makronivoju, ko "igro igrajo" veliki igralci kot so velike države, mednarodne institucije in korporacije v odnosu do malih držav in njenega premoženja. Preslikava teh besed, tega procesa je možna na prav vse nivoje. Gre za iste vzorce, ki so pravzaprav en in isti sistem.

Akumulacija z razlastitvijo je postala naraščajoče opaznejša po letu 1973, deloma kot kompenzacija za kronične probleme čezmerne akumulacije, ki je naraščala v razširjeni reprodukciji. Primarno vozilo za ta razvoj je bila financializacija in orkestracija mednarodnega finančnega sistema po notah Združenih držav Amerike. Ta sistem je lahko od časa do časa obiše vse, od prijaznih pa do divjakov, z devaluacijo ali akumulacijo z razlastitvijo v določnih

sektorjih ali celo celotnih teritorijih. A odpiranje novih teritorijev za kapitalistični razvoj in za kapitalistične forme tržnega obnašanja so prav tako igrali vlogo, kot jo je igrala prvotna akumulacija v državah (kot so Južna Koreja, Tajvan in sedaj celo bolj dramatično Kitajska), ki so se želele vzpostaviti v globalnem kapitalizmu kot aktivni igralec. Da se je vse to lahko zgodilo je bilo potrebna ne samo financiacija in prosto trgovanje, ampak radikalno nov, drugačen pristop kako mora biti državna moč, ki je vedno velik igralec v akumulaciji z razlastitvijo, uporabljena. Vzpon neoliberalne teorije in njenih sorodnih politik privatizacije simbolizira veliko tega kar naj bi ta preobrat bil (Harvey, 2003, str. 156).

Skupaj z Reagonom je Margaret Thatcher v začetku '80ih let transformirala celotno orientacijo državne aktivnosti stran od države blaginje nasproti aktivni podpori ponudbeni strani pogoja za kapitalistično akumulacijo. IMF in Svetovna banka sta spremenile svoje politične okvire skoraj preko noči in v nekaj letih neoliberalne doktrine je le-ta storila kratek in zmagovit pohod skozi institucije do tega da je pričela dominirati politikam, najprej v Anglo-Ameriškem svetu posledično pa tudi v preostali Evropi in ostalem svetu. Ker je bila privatizacija in liberalizacija trgov mantra neoliberalnega gibanja, je bila posledica le tega nova runda "ograjevanja skupnega" v naloge državnih politik. Premoženje, ki ga je imela v lasti država ali skupno, je bilo spuščeno na trg, kjer je prekomerno akumulirani kapital lahko investiral v njih, ga nadgradil in špekuliral z njim. Novi tereni za profitno aktivnost so se odprli in to je pomagalo prebiti problem prekomerne akumulacije, vsaj začasno. In ko je bilo enkrat vse skupaj v gibanju, je to gibanje ustvarilo neverjetne pritiske, da bi našlo nove in nove arene, doma ali na tujem, kjer bi se lahko privatizacija zgodila (Harvey, 2003, str. 157-158). In prav šokterapija je tisti ključ ali pa znanilec uvedbe neoliberalnih reform, kakor ga opisuje Naomi Klein (2007, str. 135). Samo kriza, dejanska ali dozdevna, ustvari resnične spremembe. Ko kriza nastopi, je delovanje odvisno od idej, ki ležijo naokoli. Ideje pa ne ležijo naključno naokoli. Stanje kolektivnega šoka v katerega zapade množica z opisano krizo, je stanje v katerem so uvedene "začasni" in "krizni" ukrepi, ki se povsem spontano mimogrede spremenijo v trajne in potrebne. Že Machiavelli (1990) je zapisal, da je potrebno vse udarce zadati naenkrat, tako, da manj bolijo, ker jih je manj čutiti.

Primarno vozilo za akumulacijo z razlastitvijo je tako bilo nasilno odpiranje trgov, prepleteno s šokterapijami, po svetu z institucionalnim pritiskom preko IMF in WTO, podprto z močjo ZDA in v manjši meri tudi s strani Evrope, da bi se zavrnilo dostop do lastnih velikih trgov državam, ki bi zavrnilo razstaviti svojo zaščito proti "liberalizaciji". Vzpon v pomembnosti

akumulacije z razlastitvijo kot odgovor, simbolizirano z vzponom mednarodnih politik neoliberalizma in privatizacije, korelira z prikazom periodičnih napadov predatorske devaluacije premoženja v tem ali onem delu sveta. In le to izgleda kot srce sodobne imperialistične prakse. Ameriška buržoazija je na novo iznašla, kar je britanska buržoazija našla že v zadnjih treh desetletjih 19. stoletja. Če je to resnično, potem se novi imperializem kaže kot nič drugega kakor prikazovanje starega, vendar v drugem času in prostoru (Harvey, 2003, str. 181-182). Prav slednja trditev se sklada z našo tezo, ki je inherentna glavni tezi, da ima trenuten vzpon financ svoje korenine v stoletnih akumulacijskih ciklih, v določeni stopnji zrelosti kapitalizma. Financializacija ni povsem nov pojav, gre za specifično zgodovinski trend, ki na eni strani korenini v nekaterih temeljnih potezah v predhodnih obdobjih kapitalistične akumulacije, torej v letih pred 1929imi leti, a zopet je nov pojav v smislu zgodovinske singularnosti, ki kot pojavnost in praksa ne bi mogla nastati drugače kot v specifičnih pogojih današnjega neoliberalizma.

7 Ekskurz iz zgodovine v sedanost 2.0

Star in nov pojav, zmes vsebine prvega in forme drugega, ni stvar preučevanja za sebe, kar pomeni, da nas mora zanimati prelom med starim in novim specifično zgodovinskim načinom vladanja in življenja družbe. Simbolični in dejanski prehodi iz "starega v novo" nam bodo namreč razstrli odgovor ali pa vsaj del odgovora na vprašanje zakaj je danes tako in kako smo prišli do te zgodovinske točke in pojava, ki se ga opisuje kot financializacijo. Mnogi avtorji poudarjajo pomembnost 1970-ih let, Maurizio Lazzarato (2015, str. 214) jih označi kot začetek (druge¹³) velike faze dominacije finančnega kapitala, še več, ne samo kot dominacije, ampak kot rekonfiguracije planeta. "Od poznih 1970ih do zgodnjih 1980ih je neoliberalizem napravil ključen strateški obrat, ko je podredil profit hegemoniji finančne rente in obdavčenja" (Lazzarato, 2015, str. 30). Na eni strani vemo, da je politično neoliberalizem zavladal v zahodnem svetu z vzponom Reagana in Thatcherjeve v začetku 1980-ih let, a poskušali bomo ugotoviti zakaj nekateri navajajo kot pomemben prelom že desetletje pred tem.

Že Polanyi (2008, str. 51) je ob opisu razpada civilizacije 19. stoletja, ki se je opirala na štiri institucije, jasno pokazal na moč denarja in financ. Prva institucija bila sistem ravnovesja moči, ki je celo stoletje onemogočal nastanek dolgoletne in pogubne vojne med velesilami. Druga je bila mednarodni zlati standard, ki je simboliziral izjemno organizacijo svetovnega gospodarstva. Tretja je bila samoregulacijski trg, ki je ustvaril dotlej nesluteno materialno blaginjo. Četrta je bila liberalna država. Pokazalo se je, da je med temi institucijami odločilen zlati standard; njegov polom je bil neposredni vzrok za katastrofo. Večino drugih institucij so žrtvovali v neuspešnem prizadevanju, da bi rešili le to. Razplet vsega tega sta bili velike depresija 1929 leta in nato dve svetovni vojni. Po tem turbulentnem obdobju pride do institucionalizacije novega svetovnega režima denarne ekonomske politike, t.i. brettonwoodski sistem, ki je trajal vse do leta 1971. Mrak (2002, str. 344) pravi, da dogovor, ki je bil dosežen na pogajanjih v Bretton Woodsu in je v tehničnem smislu vsebovan v statutu Mednarodnega denarnega sklada, šel mnogo bolj v korist interesov ZDA kot VB, kar vsekakor odseva neenakovrednost njunih pogajalskih izhodišč.

¹³ Na podlagi Leninovih del definira dve fazi dominacije finančnega kapitala; prve od leta 1870 pa vse do 1914 in druge z začetkom 1970-ih letih.

Vendar stabilnost globalnega finančnega sistema ni bila toliko posledica prostih mednarodnih tokov svetovnega denarja (tj. dolarjev oz. zlata), ki bi samodejno uravnavali zunanjetrgovinska neravnovesja med državami, kakor pri klasičnem zlatem standardu, temveč je bila predvsem posledica nacionalnih fiskalnih in denarnih politik, usmerjenih v ohranjanje stabilnosti domačih gospodarstev. V veliki meri pa je temeljil sistem na makroekonomskih Keynesovih idejah, kar je pomenilo akumulacijo kapitala, ki je temeljila na posameznih nacionalnih državah, na politiki obsežnih javnih infrastrukturnih projektov in na politiki ohranjanja polne zaposlenosti. Za implementacijo polne zaposlenosti pa sta bila potrebna obsežna socializacija proizvodnje in nadzor mobilnosti kapitalskih tokov (Furlan, 2013, str. 84-85). Seveda je govora o New Dealu, ki je bil implementiran ne samo v ZDA, ampak razširjen skozi npr. Marshallov plan v Evropi ali pa skozi *Supreme Command of Allied Powers* (SCAP) na Japonskem in tako dalje prek zajetnega dela sveta, predvsem po ozemljih poraženih držav v drugi svetovni vojni.

Že leta 1958 se je začel trend slabšanja plačilnobilančenga položaja ZDA, do česar je prišlo predvsem zaradi povečanja neposrednih ameriških investicij v tujini, delno pa tudi zaradi povečanega obsega dolarskih obveznic, ki so jih tujci izdali na ameriškem finančnem trgu. To se je pokazalo zlasti v nadaljnjem poslabševanju bazične bilance ZDA. Ker pa je odliv kapitala pomenil kopičenje ameriških dolarjev v posesti neameriških ekonomskih subjektov – ti so seveda predstavljali potencialen dodaten pritisk na ameriške zlate devizne rezerve – so ZDA v letih 1963-68 sprejele vrsto ukrepov ekonomske politike, s katerimi so skušale omejiti nadaljnjo povečevanje kapitalskih transferjev v tujino. Kratkoročno je to uspelo, vendar je konec desetletja ameriški privatni sektor hitro našel poti, kako zaobiti sprejete omejitve na odliv kapitala (Mrak, 2002, str. 355). Nadzor kapitalskih tokov se je pokazal za zelo težko izvedljivega sploh v okviru integriranega globalnega kapitalizma. Skoraj vse centralne banke v razvitih kapitalističnih državah že v petdesetih in šestdesetih letih sprejele številne reforme, ki so omogočile internacionalizacijo finančnih tokov in investicij, obenem pa so podjetja in investicijske banke, sploh iz ZDA, močno okrepile svoje delovanje na globalni ravni. Trgi evrodolarja¹⁴ so bili transnacionalni, ker niso bili beleženi v ponudbi denarja nobene nacionalne države, obenem pa so bili odtegnjeni denarni regulaciji posameznih držav. Ekspanzija transnacionalnih finančnih tokov je navsezadnje prišla v kontradikcijo s temelji brettonwodškega sistema: globalna finančna ekspanzija je porodila transnacionalne trge

¹⁴ Evrodolar so v ameriških dolarjih denominirani depoziti v bankah zunaj ZDA. Sprva so bili to dolarski depoziti v evropskih bankah (od tod ime), pozneje pa tudi v bankah drugod po svetu. Evrodolarji v primerjavi z dolarskimi depoziti v ameriških bankah niso pod jurisdikcijo ameriške centralne banke (Furlan, 2013, str. 86).

dolarjev, ki so zaobšli nadzor ameriške centralne banke, posledično pa ta ni mogla učinkovito nadzorovati njihove nominalne vrednosti, zaradi česar so bili spodneseni temelji konvertibilnosti dolarja v zlato in s tem samega mednarodnega denarnega sistema (Furlan, 2013, str. 86). Problem je bil vsekakor bolj kompleksen kot smo ga poskušali na kratko predstaviti, kajti obsega medsebojno odvisne probleme plačilnobilančnega prilagajanja, zagotavljanja mednarodne likvidnosti in zaupanja v sistem. Zelo poenostavljeno, ZDA so se morale soočiti s tem ali naj pustijo previsoki potrošnji in inflaciji, da potisne njihovo gospodarstvo v cono vse manjše svetovne konkurenčnosti ali pa da zamajejo vero v mednarodni denarni sistem za katerega so garantirajo prav oni in s tem zamajejo vero v njih kot svetovnega hegemonu. Zgodilo se je, da je bila "sprejeta enostranska odločitev ZDA – sprejel jo je ameriški kongres - torej brez kakršnega koli posvetovanja z IMF, ki je dejansko pomenila konec bistvenega elementa brettonwodskega sistema" (Mrak, 2002, str. 366).

Leta 1979 se po dolgem obdobju kenyesovske makroekonomske politike, ki se je izkazala za neučinkovito v razmerah padajoče profitne stopnje, ameriška centralna banka pod vodstvom Volckerja odloči intervenirati v gospodarstvo z rekordnim dvigom obrestnih mer, kar je pomenilo restriktivno denarno politiko, le to je hitro zmanjšalo količino denarja v obtoku in povzročilo recesijo. Namen je bil kontrola inflacije za vsako ceno. Volckerjev šok, ki je povzročil sunkovito dezindustrializacijo in množično brezposelnost¹⁵, je kreiral razmere za potisk cene mezde globoko navzdol. Hkrati pa je z antiinflacijsko denarno politiko prišlo do ponovne rasti vrednosti ameriškega dolarja, ki je zaradi tega lahko tudi po koncu brettonwoskega sistema igral vlogo svetovne rezervne valute. Večina makroekonomskih politik razvitih kapitalističnih držav pa se je, kakor v dobi klasičnega zlatega standarda v 19. stoletja, usmerilo v spodbujanje mobilnosti kapitala in ohranjaje stabilnosti cen (Furlan, 2013, str. 89). Danes, kot sem že pokazal v prejšnjem poglavju o prvotni akumulaciji, svetovno prevlado in globalno akumulacijo kapitala ustvarjajo finančne institucije kot je Svetovna banka in Mednarodni monetarni sklad ob podpori ZDA in deloma nekaterih evropskih držav, seveda le tem v korist. Ob besedah Karla Polanyia (2008, str. 59-60) se zdi, da se zgodovina ponavlja. Nekateri so namreč trdili, da so banke zgolj orodje vlad, drugi, da so vlade instrumenti nepotešene žeje bank po profitu; nekateri so menili, da je bančništvo vir mednarodnega razdora. Nihče od njih se ni povsem motil. Visoke finance, institucija sui generis, ki je bila značilna za zadnjo tretjino 19. in prvo tretjino 20. stoletja, so funkcionirale kot glavna vez med politično in

¹⁵ Sam Volcker je leta 2000 priznal, da je bil eden izmed ključnih ciljev nenadnega dviga obrestnih mer leta 1979 disciplinirati delavsko gibanje (Furlan, 2013, str. 120).

ekonomsko organizacijo sveta. Zagotavljale so instrumente za mednarodni mirovni sistem, ki je deloval s pomočjo velesil, a ga velesile same ne bi mogle ne vzpostaviti ne ohranjati. Danes smo več kot očitno priča prikazovanju starega v novi formi, vendar v drugem času in prostoru.

Da pa se vrnemo v sodobni mednarodni denarni sistem, ki vsekakor ima nekatere skupne točke s tistim iz konca 19. stoletja, je zopet potrebno pogledati dejanja tistih najmočnejših držav v odnosu do tistih šibkejših držav. Potrebno je spomniti, da se globalni status dolarja vzdržuje povečini po zaslugi tega, da je že vse od leta 1971 edina valuta, s katero nakupujejo in prodajajo nafto, kajti članici OPEC Saudska Arabija in Kuvajt, ki sta obenem ameriška protektorata, trmasto onemogočata vsak poskus so-članic, da bi začele trgovati v drugi valuti. Ko je Sadam Husein leta 2000 z drzno potezo prešel z dolarja na evro, potem pa mu je leta 2001 sledil še Iran, je temu brž sledilo ameriško bombardiranje in okupacija (Greaber, 2010, str. 548). "Finance so delovale kot mogočen posrednik v odborih, pa tudi v upravnih telesih številnih manjših suverenih držav. Posojila in obnavljanja posojil so bili odvisni od ugleda, ugled pa od lepega vedenja" (Polanyi, 2008, str. 64). Se sliši znano? Camp (2018) pravi, da je Muammar Gaddafi je iniciiral gibanje Arabskih in Afriških držav, da zavrnejo dolar in evro ter prevzamejo namesto njih novo valuto, (afriški) zlati dinar. Lahko rečemo, da je brez naključij leta 2011 sledila arabska pomlad, ki je sprevrnila oblast v večini severnoafriških državah, v Libiji so libijski uporniki kar sredi brutalne vojne formirali svojo centralno banko, brez da bi sploh še imeli svojo vlado. Z razlogom. Prav podobno je Sirija februarja leta 2006 zavrgla dolar kot "primarno trdo valuto", kmalu za tem je sledila vojna v Siriji. Skupne točke so več kot jasne.

"Vse družbe omejujejo ekonomski dejavniki. Toda edinole civilizacija 19. stoletja je bila ekonomska v drugačnem in posebnem pomenu, saj se je opirala na profit – na motiv, ki so mu v zgodovini človeških družb le redkokdaj priznali, da je kaj vreden; prav gotovo pa ni še nikoli dotlej upravičeval dejanj in vedenja v vsakdanjem življenju. Sistem samoregulacijskega trga je bil izpeljan izključno iz tega načela" (Polanyi, 2008, str. 85). In prav to opisuje tudi Foucault (2015, str. 110-15) in ne samo to, slednje še nadgradi s sodobno analizo neoliberalizma. V liberalizmu 18. stoletja so trg namreč opredelili in opisali z (blagovno) menjavo med dvema strankama, ki sta ravno s svojo menjavo vzpostavili ekvivalenco med dvema vrednostima. Temelj je bila torej menjava; svoboda trga, odsotnost posegov nekoga tretjega, odsotnost vsakršne avtoritete, še posebej državne. Na kratko torej država je morala biti nočni čuvaj, ki ne sme posegati na trg in katere naloga je zagotavljanje spoštovanja svobode tistih, ki menjujejo. Poleg menjave pa je bila dodana še ena temeljna lastnost, spoštovanje privatne lastnine. Od

države se pričakuje da posega v proizvodnjo tako, da torej vsi ljudje spoštujejo individualno lastništvo stvari. To je bil klasični liberalizem, a Foucault se vpraša na podlagi opisanega kaj je liberalizem zahteval od države v tem prejšnjem oz. tem stoletju. V bistvu, pravijo ordoliberalci, je treba formulo obrniti na glavo in privzeti svobodo trga kot organizacijski in regulacijski princip države, vse od začetka njenega obstoja do zadnje oblike njenih posegov; raje država pod nadzorstvom trga kot trg pod nadzorstvom države. In v tem preobratu se zgodi prva premestitev, od menjave k konkurenci kot temeljnemu principa trga. Konkurenca kot bistvena ekonomska logika se bo proizvajala kot učinek in se bo prikazovala le pod določenimi pogoji, ki ji je treba skrbno in umetno pripraviti.

Kriza¹⁶, ki se razvijala skozi '70 leta je bila tista, ki je pripravila razmere za obrat, sprva v (mednarodni) denarni politiki, nato pa tudi v ideološki in materialni utemeljitvi skozi politiko Thatcherjeve in Reagana. Alternativa, ki je čakala za vzpon na oblast je položila svoje temelje v (ekonomsko in še kako) burnih '70 letih in se nato vzpela na oblast v začetku '80 letih. Foucault (2015) bi rekel, da vse kaže na to, da so bila ta leta, leta krize izvajanje oblasti in po njemu te krize vedno (s)producirajo novo razmišljanje in novo vladovanje, prav to kar je on opisal kot novo racionalnost vladanja. Konkurenca je potemtakem (zgodovinski) cilj umetnosti vladanja in naravna danost, naravno obnašanje ali igra poželenja. Če je šlo pri liberalizmu za deregulacijo, se je danes narava razumevanja (ne)poseganja države v trg spremenila, neoliberalizem (ali nemška različica imenovana ordoliberalizem) zahteva nenehno pozornost, aktivnost in intervencijo, pomeni re-regulacijo; ne moremo regulirati trga, lahko pa njegove širše okvire, kar pa pomeni kreacija politik po meri in želji trga. Prav to je novo in neo, prav to je prelom z klasičnim liberalizmom, kajti vzpostavila se je po Foucaultu nova racionalnost vladanja, kar pomeni nove tehnike in mehanizme vladanja, ki so jasno ekonomski, več o le teh pa v naslednjem poglavju. Privzemimo torej svobodo trga in dobili bomo mehanizem, ki bo utemeljil¹⁷ državo in bo hkrati s svojo kontrolo države, dal ustrezna zagotovila tistim, ki ji iz

¹⁶ Fiskalna kriza različnih držav je rezultirala v obliki upada davčnih prihodkov in porasta socialnih izdatkov. Keynesianske politike niso več delovale. Še pred Arabsko-Izrealsko vojno in OPEC naftnim embargom 1973, je brettonwoodski sistem fiksnih menjalnih tečajev podprtih z zlatimi rezervami padel v nered. Poroznost državnih meja kar se tiče kapitalskih tokov je močno obremenil sistem fiksnih menjalnih tečajev. Ameriški dolar je preplaval svet in ušel kontroli ameriških oblasti s tem ko je bil deponiran v Evropskih bankah (Harvey, 2005, str. 12).

¹⁷ Foucault (2015, str. 71-115) skozi dejanja in besede obnove Zahodne Nemčije izlušči interpretacijo zavrnitve krivde nemškega naroda za nacizem skozi institucijo ekonomske svobode. Po preučitvi dejanj in besed Znanstvenega sveta in Ludwiga Erharda je namreč jasno naslednje; temelj nemške državnosti je institucija ekonomske svobode, kar je pa je družbeno-politična ureditev Nemčije in EU-ja danes. Ker je nacizem teptal pravice, tako človeške, kot nekatere druge, predvsem pa institucijo ekonomske svobode, nacizem ni bil reprezentativen v razmerju do nemškega naroda, zato nacizem ni bil legitimen in reprezentativen, zato nemški narod ni kriv, ker jim je (nacistična) vlada kršila svobodo odločitve, tako politične, kot ekonomske, ki je temelj

določenih razlogov ne zaupajo, kar pomeni da bi država utemeljila sebe mora aktivno kreirati trg in s tem sebe.

(nove) ureditve. In iz tega izhaja zanikanje krivde nemškega naroda in izgradnja državnosti na podlagi institucije ekonomske svobode, ki kreira suverenost, politično legitimnost in generira (družbeni) konsenz. Svobodni trg postane temelj nove nemške države.

8 Subjektiviteta dolžniškega razmerja v novi politično-ekonomski ureditvi

"Cilj kapitala ni produkcija, ampak valorizacija in namen valorizacije je prilaščanje. Produkcija je nična, če ji spodleti zagotoviti realizacijo formule M-M' "(Lazzarato, 2015, str. 216).

Če smo se v prvih dveh delih te diplomske ukvarjali predvsem z razlaganjem ekonomskih procesov dolga kot kapitala in dolga kot tehnike koncentracije kapitala, bomo v tem zadnjem tretjem delu pripeli na vse to še izrazito politično-ideološko perspektivo. Kot drugo plat istega kovanca. Tako se bomo ukvarjali z dolgom kot oblastnim razmerjem, kot tehniko, strategijo in načinom vladanja ter vsemi posledicami, ki jih takšna na prvi pogled ekonomska, a predvsem in v največji meri politična razmerja puščajo. Moramo razumeti, da "pri vladanju je treba poslušati ekonomiste, a ne sme se zgoditi, ni vprašanja, sploh ni mogoče, da bi racionalnost vladanja bila ekonomija sama" (Foucault, 2015, str. 264). Prav zaradi tega se bomo v tem poglavju tako primarno ukvarjali z (političnimi) razmerji moči, torej ukvarjali se bomo, skozi razpad socialne države in subjektiviteto zadolženega človeka, z realnostjo, ki jo proizvaja dolg. A pred tem bomo, še enkrat več, utemeljili novo politično-ekonomsko ureditev.

Interes in organizacija kapitala je pljusknila na globalno raven in že nekaj časa deluje v globalni dimenziji oz. teži k temu. To Sergio Bologna (Lotringer in Marazzi, 1980, str. 44) opiše, sicer v nekem drugem kontekstu, ampak s sporočilom in idejo pomembnim tudi za našo "razpravo", skozi zelo pronicljive izjave: "ekonomske politike – in hkrati kriterij, ki postavlja razredna razmerja v nacionalnih državah – niso več rezultat pogajanj in trgovanja med strankami in sindikati itd., ampak so rezultat zunanjih omejitev determiniranih s strani IMF-a (Mednarodni monetarni sklad). Ta nova institucionalna realnost moči na mednarodni ravni je tista, ki postavlja osnovna navodila oz. pravila za logiko trenutne ideologije krize in pomanjkanja ter celo propagando za varčevalne ukrepe". Kriza političnih sistemov, ki so se v tem procesu krize podredili oblasti kapitala, se je izrazila skozi uničenje lastne avtonomije, kar pomeni, da (re)distribucija ni več v domeni politike, ampak kapitala, ki se je manifestiral formalno skozi centralizacijo oblasti v različnih centralnih bankah in IMF-u, na globalni ravni seveda. A potrebno je biti previden komu in v kakšnem kontekstu pripišemo takšno oznako uničenja lastne avtonomije, kajti znotraj globalnega reda držav je vzpostavljena hierarhija. Težko bi namreč pripisali nemoč redistribucije ali pa uničenje lastne avtonomije Združenim državam Amerike

ali pa Nemčiji, a spet na drugi strani to lahko pripišemo (pol)perifernim državam kot so Mehika, Grčija pa tudi Sloveniji.

8.1 Center in periferija

V obziru s to ugotovitvijo in v tem trenutku, ko živimo v dokaj nepredvidljivih časih in jasnih znakih krize nacionalnih držav in njenih suverenosti, bi bilo verjetno pametno opozoriti po Balibarju (2007, str. 219-229), da je "klasične nacionalne suverenosti konec, hkrati pa s tem ni konec nacionalnih identitet kot preostanka zgodovine, vendar se postnacionalna suverenost še ni začela". Vpliv spreminjajočega se politično-ekonomskega razmerja namreč ruši suverenost nacionalnih držav, ki razpadajo, na le te pa so danes bolj ali manj vezane socialne državljske pravice, ki sistematično razpadajo pod fiskalnim, še bolj pa ideološkim pritiskom duha časa. Moč in upor takšnim procesom lahko vidimo v odzivih višegrajske četverice¹⁸, ki z močnim nacionalističnim sentimentom brani integriteto svojih držav, tako v identitetnem, kakor v političnem smislu; gre za politični odpor, ki ima lahko več interpretacij, znotraj EU. Ključno za našo razpravo pa je, da tem političnim dejanjem postaviti kontekst v obliki ekonomskih procesov centralizacije in akumulacije kapitala, kajti ne nazadnje Evropska unija je bila in je prvotno ekonomski projekt, znotraj katerega se je več kot jasno oblikoval center, ki določa pravila in s tem način vladanja, in periferija¹⁹, brez zaledja katere za črpanje takšnih ali drugačnih virov center ne zmore.

Da razumemo pozicijo nemške države in njene politično-ekonomske ureditve se moramo obrniti na Foucaulta (2015, str. 83), ki se je med drugim lotil poglobljene politično-ekonomske analize tehnik vladanja in prav tu, med njegovimi idejami, moramo "pobrsirati", da bi razumeli

¹⁸ (Višegrajska četverica: 'Močna Evropa mora biti osnovana na suverenih državah', 2018) "Evropa potrebuje nov načrt. Pogovarjati se moramo o zavezništvu svobodnih držav," je po konferenci dejal madžarski premier Viktor Orban. Poljski premier Mateusz Morawiecki je dodal, da mora biti "močna in integrirana Evropa osnovana na skupini suverenih držav članic, in ne na vedno bolj centralizirani federaciji, kar si želijo nekatere zahodne države"

¹⁹ "Podpora Evropi več hitrosti, ki sicer obstaja že pri povezovanju v evrsko območje, schengensko območje ali pri sodelovanju v notranjih, obrambnih in pravosodnih zadevah, so izrazili vsi štirje voditelji. In to spet na zelo simboličnem kraju, kjer so se pred sto leti ob koncu prve svetovne vojne v upanju na mir sešli voditelji velikih evropskih sil. 'Imeti moramo pogum, da nekatere države prevzamejo vodstvo, če že vse ne želijo sodelovati. Evropa več hitrosti je nujna, sicer bomo obtičali. Za vse mora ostati odprta, nihče ne sme biti izključen. Toda ni nujno, da morajo pri vsakem projektu sodelovati vsi,' je dejala Merklova. Tik pred petkovim neformalnim vrhom voditeljev EU o prihodnosti povezave in 60. obletnici rimske pogodbe, ko bodo države članice predvidoma ponudile pogled na prihodnji razvoj EU, je četverica velikih evropskih držav torej določila njeno smer" (Gaupe, 2017).

današnjo ureditev in razmerje moči v EU. Skozi politično-zgodovinsko prizmo je bilo po drugi svetovni vojni trenutke, ko so bili položeni temelji današnjim silam. Zgodovina je rekla ne nemški državi. Zdaj pa ji bo uveljavitev omogočilo gospodarstvo. Stalna gospodarska rast bo nadomestila ugaslo zgodovino. Prekinitev zgodovine se bo torej lahko izkusila in priznala kot prekinitev spomina, saj se bo v Nemčiji vzpostavila nova razsežnost časovnosti, ki ne bo več pripadala zgodovini, ki bo pripadala gospodarski rasti. Gospodarska svoboda, družno ustvarjena s povečevanjem blaginje, države in zgodovinske pozabe. Tu, v sodobni Nemčiji, najdemo državo, ki bi jo lahko imenovali radikalno ekonomska, "radikalno" v strogem smislu besede: njen koren je natanko ekonomski. Večina gospodarstev je v '90 letih konstantno rasla a za razliko od držav periferije je bila nemška gospodarska politika nekoliko drugačna - preprosta, zaradi nizke inflacije, nizkih stroškov dela, politike varčevanja (na odhodkovni strani) je nemško gospodarstvo ustvarjalo visoke presežke, ki pa jih skozi leta ni trošilo, ampak jih je investiralo preko financ v države evropske periferije. "Leta 1998, sta obe, Španija in Nemčija imeli majhen plačilnobilančni deficit, ki je znašal približno 1% BDP-ja; Italija in Irska sta imele presežek. Do leta 2008 je nemški plačilnobilančni presežek znašal 6% BDP-ja; Španija, Irska in Italija pa sta imele deficit 10%, 6% oz. 3%. Enostavno razloženo, nemški presežek je financiral deficit perifernih držav Eurocone" (Frieden, 2015, str. 175-176). Nemški vložek se je dobesedno vrnil z obrestmi, tako v ekonomskem, kot političnem smislu. "Križa suverenega dolga je razkrila kar je kreacija evroobmočja skrivala zadnjih par let: razpoko med državami kot je industrijsko močna Nemčija in njeno 'notranjostjo', ki je izrazito izvozno naravnano, in sosednjimi državami evroobmočja, Romunije, Poljske, Baltskih držav in Madžarske, katerih ekonomska rast je odvisna (re)investicij trgovinskega presežka, tako v njihov javni kot privatni sektor s strani centralnih držav" (Marrazi, 2009, str. 101).

V kontekstu neoliberalne hegemonije in krize, ki je nastopila po letu 2008, pa so se ob zgoraj opisanem začeli dogajati procesi varčevanja, povečevanja konkurenčnosti, vzdržnosti javnih financ in privatizacije po celotni Evropi, do neke mere tudi v centru, vendar veliko bolj brutalno na periferiji. Pisalo se je leto 2012, bil je 4. september in Banka Slovenije je rekla: "Država in socialni partnerji morajo povrniti zaupanje in zagotoviti dolgoročno vzdržnost javnih financ z usklajenim pristopom k potrebnim reformam" (Čeh, 2012). Priporočila OECD-ja se od leta 2012 pa do leta 2017, ko je Slovenija dosegala letno 5% rast (SURS, 2018) gospodarstva in, ko je bila že kar nekaj časa iz krize, niso prav veliko spremenila. Potrebna je vzdržnost javnih financ, kar pomeni zmanjšati zapravljanje, predvsem za socialne izdatke kot so pokojnine,

zdravstvo ali kateri drugi sektor²⁰. Prav takšna priporočila finančnih institucij so se dogajala po celotni Evropi po letu 2008 (Tvegana vzdržnost javnih financ, 2009). Največji dolg se je akumuliral Grčiji, temu primerno je bil vzvod dolžniškega razmerja najmočnejši, posledično pa so bili uvedeni najhujši varčevalni ukrepi. "Grčija ni izreden primer; je laboratorij v katerem se meri odpor populacije avtoritarnemu vladovanju. Prav lahko se zgodi, da bo predstavljal prihodnost našim demokracijam" (Lazzarato, 2015, str. 238). Do tega niti ne bi rabilo priti, če ne bi zmanjšali davkov (predvsem na bogate) oz. omogočili olajšave "bogatom"²¹ ali celo še slabše gre namreč za dolg ustvarjen v veliki meri z reševanjem bank, na kar sem ciljalo že v uvodnih sestavkih te diplomske naloge. Zaradi slednjega so se prilivi v državni proračun zmanjšali, vendar bi hkratio manjšanje socialnih transferjev in drastično manjšanje javnega sektorja (beri: odpuščanje) bil politični samomor za izvoljene odločevalce, tako je bila edina druga možnost krpanja proračuna oz. zadolževanje pod težkimi pogoji in s tem visokimi obrestmi v času krize po letu 2008.

"Neoliberalna državna politika s hkratnim zniževanjem socialnih izdatkov in davkov (zniževanjem, ki koristi predvsem podjetjem in najbogatejšim segmentom populacije) izvaja dvojni proces: masoven prenos dohodkov k najpremožnejšim družbenim razredom in podjetjem ter poglobljanjem primanjkljajev, ki so jih povzročile fiskalne politike in ki tudi sami postanejo vir dohodkov za upnike, ki kupujejo obveznice državnih dolgov" (Lazzarato 2012, 112). Na kratki rok²² so takšne odločitve delovale, na dolgi rok pač ne. Na dolgi rok je tako prišlo, vsaj v monetarno nesuverenih državah, med katere spada tudi Slovenija, do sledečega rezultata: kakor že navedeno sprva zmanjšanje davkov (večinoma na kapital) in nato izpada dohodkov, posledično pa pod vplivom duha časa nujnost manjšanje izdatkov, ki pa je pomenilo odpuščanje

²⁰ "Javni dolg pada, ampak je še vedno visok, v kombinaciji z velikim kontingentom tveganja kot so državne garancije, naredi javne finance ranljive. Vlada bi morala zasledovati svojo nalogo 2020 fiskalno ravnotežje z konsolidacijo ¾% BDP-ja od 2018-2020; predčasno dokončanje fiskalnih načrtov bi lahko pomagalo pri izogitvi pregrevanju (gospodarstva). Omejitev stropa potrošnje, zasledovanje izboljševanja učinkovitosti in prilagoditev strukture javne potrošnje, da bi se izognili povečanja javnega dolga. Zasledovanje hitre in pametno zamišljene privatizacije, ki bo še nadalje znižala javni dolg in visoko stopnjo kontingenčne tveganosti" (OECD, 2017).

²¹ Kar lahko potrdimo na primeru Grčije: "Dolg je plod uveljavljanja neoliberalnih politik in praks v Grčiji od leta 1982 do leta 2010. Začeli so zmanjševati obdavčitev bogatih, velika podjetja razbremenjevati davkov, k povečanju dolga pa je prispeval tudi grški vstop v evroobmočje" (Horvat, 2015).

²² Politični cikel je vezan na voljene mandate, kar pomeni za vladu 4 leta, pri čemer je potrebno opozoriti, da so ekonomski cikli dolgi približno 7 let. Večinoma so tako politiki vezani in razmišljajo za obdobje 4 let in na ponovno izvolitev v naslednjem 4 letnem ciklu. Jasno je, da je prej ali slej moralo priti to neskladij, do krize in do manjšanja proračunskih odhodkov, kar pa ne pomeni nič drugega kot varčevanje in odpuščanje vseh "odvečnih".

javnega sektorja oz. zmanjševanje socialnih transferjev. Dvojna zmaga za kapital, kapitalisti so postali namreč obenem tudi upniki²³.

A kako je lahko prišlo do teh vsiljenih "varčevalnih" politik? Dolžniško upniško razmerje moramo razumeti kot razmerje moči, kot politično razmerje. Upnik je bolj trdno pripet na dolžnika kot prodajalec na kupca, kar pomeni da je dolžniško-upniško razmerje bolj restriktivno kot razmerje prodajalec-kupec, torej, ko so bile države v največjem deležu povezane produkcijsko in razumljene kot trgi, v času keynesianizma-fordizma. Velika novost sodobne financializacije leži v njegovi ekspanziji razmerja na celotno družbo skozi potrošniški kredit in državno suvereni dolg. Tipične značilnosti finančnega kapitala so še vedno prodaja, nakup in zavarovanje kredita/dolga, prav kakor je bilo temu tako pred prvo svetovno vojno, za razliko od ene majhne podrobnosti – da se je z začetkom 1980ih let dolžniško-upniško razmerje razširilo na vse tipe storitev (potrošništvo, izobrazba, zdravstvo, pokojnine). V finančnem kapitalu ima dolžniško-upniško razmerje popolnoma drugo funkcijo, kakor jo ima v industrijskem kapitalu razmerje kapitalist-delavec. Njegova temeljna karakteristika je konstituiranje aparata zapovedovanja in zaseganja ne samo industrijskega dela(vstva), ampak tudi ostalih oblik produkcije. Tako je idealen instrument dominacije in eksploatacije kolonij v katerih soobstajajo različni načini produkcije (Lazzarato, 2015, str. 224). Tudi v tem kontekstu se je začel razvijati odnos center-periferija, tako globalno po celem svetu, kakor tudi regionalno npr. v Evropi. Čemur smo priča sedaj v času polivalentnega sveta, je torej čas boja za prevlado, kdo bo vladal in komu bo vladano. Globalno, regionalno in lokalno.

8.2 Razpad socialne države

V procesu širjenja kapitalizma, menjalnih odnosov in komodifikacije je ogromen še nezavojevan del družbe in odnosov bil nič drugega kot socialna država. "Neoliberalne varčevalne politike se namreč koncentrirajo in izvajajo predvsem z omejevanjem vseh socialnih pravic (pokojnine, zdravstvo, brezposelnost) in z zmanjševanjem javnih storitev in služb ter plač uradnikov, kar naj bi vzpostavilo zadolženega človeka" (Lazzarato, 2012, str. 138). In tisti

²³ Nekaj podobnega se tako zgodilo v Grčiji; "Če denimo EU pravi, da daje posojila Grčiji, da bi pomagala grškim ljudem, je treba preveriti, ali gre res za 'pomoč' in predvsem namensko porabo posojil ali pa je šlo pri posojilih posredno za pomoč predvsem nemškimi in francoskim bankam, ki so bile največje grške upnice" (Horvat 2015). Kapital je zmagal, je postal še upnik; ne samo da mu ni bilo treba davkov plačati, ta svoj prihranjeni "denar" je oplemenitil z obrestmi.

ključni mehanizem razgradnje (socialne) države je danes dolg, natančneje proračunski primankljaj, ki se ga krpa na dolgi rok predvsem na račun krčenja "odvečnih" izdatkov. (Balibar, 2007, str. 221): "Javni dolg držav se namreč spreminja v instrument s katerim trg razvija konkurenco med skupinami nacij, ki povprašujejo po investicijah". Države (periferije) so morale pristati, morale so prevzeti logiko podjetja, ki tekmuje na trgu, katerega pa kreira center nekega ekonomskega projekta (kot je EU). Temu primerno so se morale začeti, tudi s svojimi institucijami kot je javna uprava, univerza in sistem socialnih politik, razvijati države (periferije) in to z podjetniško logiko konkurence in učinkovitosti. In šele v tem kontekstu lahko razumemo vzpon (upravnih) teoretskih paradigem kot je novi javni menedžment. Ključni politični boji se danes dogajajo v veliki meri na terenu financ oz. dolga. To je postal ključni mehanizem kontrole (nacionalne) države, ki pa pomeni v končni instanci razpad socialnega dela državljanstva²⁴ - države, ki pa je vezan na nacionalno državo. "Z drugimi besedami in kot trdi Christian Marazzi smo prešli od javnega 'deficit spending' k zasebnemu 'deficit spending', da bi podprli globalno povpraševanje po dobrinah in storitvah" (Lazzarato, 2012, str. 122).

Ordoliberalci pravijo, da če se hoče socialna politika zares vključiti v ekonomijo in če noče biti uničujoča do nje, ne sme služiti kot njena protiutež in ne sme biti zasnovana kot nekaj, kar bo kompenziralo učinke ekonomskih procesov (Foucault, 2015, str. 133). In vse to je privedlo do siromašenja vladanih kot mezdnih delavcev v prekarne delavce in prejemnike socialnih pravic z krčenjem socialni transferjev v reveže na različne načine. Ni neposrednega ali posrednega zviševanja plač, so pa potrošniški krediti in spodbujanje k dohodkom od kapitala na borzi (pokojninski ali drugi skladi); ni pravice do stanovanja, so pa nepremičninski krediti, ni pravice do šolanja, so pa krediti za študij; ni vzajemnega varstva pred tveganji (brezposelnost, zdravje, itd.), ampak je vlaganje z zasebna zavarovanja (Lazzarato, 2012, str. 119). "Od zadnje finančne krize doživljamo odločilno 'sprevrnitev'. Videti je da bitke, ki so se nekoč bojevale okoli mezd, danes potekajo okoli dolga, zlasti javnega dolga, ki predstavlja nekakšno podružabljeno mezdo" (Lazzarato, 2012, str. 138).

Neoliberalna ekonomija je ekonomija, ki spodbuja in proizvaja procese subjektivacije, katerih model ni več človek, ki menjuje in proizvaja kakor v klasični ekonomiji. Seveda se osredotočamo na človeka v zahodnem svetu, namreč razmere v drugih koncih sveta (Azija, Afrika tudi Južna Amerika) so drastično drugačne. V '80 letih in '90 letih je ta model predstavljal

²⁴ Po najbolj osnovni delitvi namreč državljanstvo lahko razdelimo na politične, civilne in socialne pravice (Della Porta 2003, 41).

podjetnik (samega sebe), kot ga je definiral Michel Foucault (2015, str. 138), ki je s tem pojmom povzemal mobilizacijo, angažiranje in aktivacijo subjektivitete s tehnikami vodenja podjetja in vladanja družbi: *Homo economicus*, ki ga hočejo obnoviti, ni človek menjave, to ni človek potrošnik, to je človek podjetja in proizvodnje. Odkar pa se vrstijo krize je videti da subjektivno figuro sodobnega kapitalizma prej uteleša "zadolženi človek". Vse določitve družbene delitve dela v neoliberalnih družbah (potrošnik, uporabnik, delavec, podjetnik samega sebe, brezposelni, turist, itd.) preči tudi subjektivna figura zadolženega človeka, ki jih pretvarja v zadolženega potrošnika, zadolženega uporabnika in nazadnje, kot v primeru Grčije, v zadolženega državljana (Lazzarato, 2012, str. 142). "Odnos upnik-dolžnik lega nad odnose kapital-delo, socialna država-uporabnik, podjetja-potrošnik, preči jih in pri tem postavlja uporabnike, delavce in potrošnike za 'dolžnike' " (Lazzarato, 2012, str. 34).

In, če lahko prepoznamo obrise obnašanja/dejanj, moramo sedaj prepoznati še ideologijo, ki ustvarja argumente in temelje za to obnašanje oz. obratno to obnašanje ustvarja ideologijo; ekonomija dolga po našem mnenju ponuja jasnejšo podobo novih subjektivnih utelešenj kapitala, ki se celotnemu prebivalstvu ponujajo, naj jih vzamejo za svoja. Prebivalstvo mora zgolj prevzeti nase vse, kar finance, podjetja in socialna država "eksternalizirajo" v družbo in pika. To pa pomeni po Lazzaratu (2012, str. 63) spreminjanje socialnih pravic v dolgove in uporabnikov v dolžnike, kar ni nič drugega kot uresničevanje premoženjskega individualizma, katerega temelj je uveljavljanje individualnih pravic, vendar znotraj popolnoma finančnega pojmovanja teh pravic, ki se enačijo z deleži. Kredit implicira upnikovo moralno vrednotenje dolžnika, se pravi subjektivno merjenje vrednosti. Vendar pa niso vrednotene samo delavčeve sposobnosti in veščine, ampak tudi reveževo delovanje v družbi, se pravi njegov življenjski slog, njegovo socialno obnašanje, njegove vrednote, celo njegova eksistenca. Kar smo že nakazali v zgornjih vrsticah je, da suverenost danes privzema drugačno obliko, obliko, ki organizira ločitev med ekonomskim in političnim prostorom.

Tu pa Lazzarato (2012, str. 134 – 138) na tem mestu prepozna spreobrnitev vladanja. Namreč, da bi lahko vladali med ekonomijo in političnim sistemom je treba uvesti socialno državo. Med politične pravice in ekonomske interes je treba uvesti socialne pravice. Družba ni prvotna in neposredna realnost, ampak nekaj, kar je del moderne tehnologije vladanja, njen proizvod. Med zasebni dolg in suvereni državni dolg je treba uvesti družbeni dolg (socialna država). Dolg, katerega upravljanje, preko tega kar Foucault opisuje kot tehniko pastirske kontrole, omogoča individualizacijo vladanja obnašanjem in totalizacijo regulacije prebivalstva. "Ko je leta 1969-

1970 dejansko Chaban²⁵ predlagal določeno ekonomsko in socialno politiko, jo je predstavil kot družbeni projekt, torej je prav iz družbe naredil tarčo in cilj prakse vladanja" (Foucault, 2015, str. 137).

Lazzarato (2012, str. 145) navaja različne citate iz raziskave delavnic za prejemnike RMI²⁶ (minimalni dohodek za vključevanje kot podpora ljudem brez dohodkov, ki nimajo pogojev za nadomestilo za brezposelnost) s katerimi skuša ponazoriti poseganje v življenjski slog, načine bivanja prejemnikov, vzpostavljanja občutka dolžnosti in na drugi strani individualno krivdo za nastali položaj, kajti morajo še več in bolj investirati v sebe:

Nekoč je me je spraševala, kaj me zanima, kaj bi rada naredila iz svojega življenja ali zakaj sem se odločila narediti, kar sem naredila... Mislim, da je to da je vztrajala povezano s podobo, ki jo ima o meni, s tem, kako razlaga položaj: da sem nekdo, ki še ni našel svojega poklica, svoje poti ,in, ki mu je treba pomagati, da bo razumel kaj se mu dogaja, saj imam sposobnosti, vendar moram najti svojo pot. Nisem mogla prenašati takega odnosa, v katerem bi se morala opravičevati, pripovedovati o svojem življenju, zato ji nisem povedala ničesar – verjetno me je imela za usekano.

V prevodu to pomeni, da je socialna država navadila in "navlekla" nase vse tiste potrebne pomoči, katerim pa hkrati ustvarja, po neoliberalnem preobratu, preko birokracije in različnih prijemov realnost v kateri se ti počutijo dolžne izboljševati samega sebe vsak dan, dolžne delati na sebi, itd.. Ta ideologija pravzaprav prične prepričevati vse te ljudi v podrejenem položaju, da je njihov položaj njihova krivda, prične proizvajati ljudi, ki so podrejeni, ker jih v to prepriča, prepriča jih, da je njihov položaj nezaposlenega ali neprilagojenega novim ekonomskim trendom in potrebam dejstvo, ki ga lahko rešijo samo sami, seveda z delom na sebi. Ustvarja (strukturno) ne-samozavest in prepričuje ljudi v njihovo ne-vednost, kar pa pomeni v končni instanci ustvarjanje realnosti v kateri ne zmorejo sami spremeniti ničesar, tudi političnih praks in političnega prostora. So samo še odvisni, kajti na pobudo ideologije so sami sebe prepričali v svojo bedo.

²⁵ Jaques Chaban-Delmas je bil prvi minister pod predsednikom Georgesom Pompidoujem med 1969 in 1972, znan po programu "nove družbe".

²⁶ Gre za navedeno raziskavo iz Francije, ki jo je opravljal avtor, v sistemu njihove socialne pomoči.

8.3 Subjektiviteta zadolženega človeka

Dolg daje občutek in nek spekter, dolg implicira neko realnost posamezniku in družbi. "Oblast proizvaja svoje subjekte v dvojnem pomenu besede: subjekt kot podložnik in identiteta" (Lukšič in Kurnik, 2000, str. 171). Dolg implicira subjektivacijo, ki jo Nietzsche imenuje "delo na sebi", "samotrpinčenje". To delo je delo produkcije individualnega subjekta, ki je odgovoren in dolžan nasproti svojemu upniku. Če naj bi se dolg kot ekonomsko razmerje razmahnil, je zanj značilno, da implicira etično-politično delo vzpostavljanja subjekta. Dolg implicira proces subjektivacije, ki hkrati zaznamuje "telo in duha". Ugotoviti moramo, da Foucault, Deleuze in Guattari na podlagi branja Nietzscheja vsi razglašajo neekonomističen pojem ekonomije - ekonomska produkcija implicira produkcijo subjektivitete in njenih življenjskih oblik ter nadzor nad njimi, ekonomija predpostavlja 'nравnost nravi', želja je del infrastrukture (Lazzarato, 2012, str. 46).

V luči neoliberalne ekonomije dolga: dolg ni samo ekonomski dispozitiv, ampak je tudi varovalna tehnika vlade, ki naj bi omejila negotovost ravnanja vladanih. Kapitalizem z dresiranjem vladanih, da obljubijo (plačilo dolga), vnaprej razpolaga s prihodnostjo, saj dolžniške obveznosti onemogočajo predvidevanje, računanje, merjenje, primerjanje sedanjih ravnanj s prihodnjimi ravnanji. Pomembna je namera financ, ki hočejo tisto, kar bo, zvesti na tisto, kar je, se pravi, da hočejo zvesti prihodnost in njene možnosti na sedanja razmerja oblasti. S takega gledišča ima vsaka finančna inovacija samo en cilj: da bi z objektivacijo vnaprej razpolagala s prihodnostjo. Objektivirati čas, vnaprej razpolagati z njim pomeni podrediti vse možnosti izbire in odločanja, ki jih v sebi skriva prihodnost, reproduciranju kapitalističnih razmerij oblasti. Dolg si tako ne prisvoji samo sedanjega službenega časa zaposlenih in vsega prebivalstva, ampak predkupi tudi nekronološki čas, prihodnost vsakega in bodočnost družbe kot celote (Lazzarato, 2012, str. 50-51).

Ekonomija dolga tako stopnjuje odkritje klasične politične ekonomije, po katerem je bistvo bogastva subjektivno. Tukaj namreč subjektivno ne pomeni samo razpoložljivost telesnih in intelektualnih sposobnosti in (službenega) časa v zameno za mezdo, ampak tudi produkcijo individualne subjektivitete. Nič novega ni, da znanost, veščine, tehnološke in organizacijske inovacije predstavljajo produktivne sile kapitalizma – to je ugotovil že Marx sredi 19. stoletja. T.i. ekonomija znanja ne predstavlja splošnosti razrednih odnosov, kajti je zgolj dispozitiv, zgolj tip dejavnosti, je artikulacija razmerij oblasti, ki zadeva ob množstvo drugih dejavnosti in

drugih razmerij oblasti, nad katerimi nikakor ne prevladuje. Nasprotno, mora se podrediti imperativom ekonomije dolga. Nužen in prečni poziv je, da je treba postati ekonomski subjekt – človeški kapital, podjetnik samega sebe. V ekonomiji dolga postati le to pomeni vzeti nase stroške in tveganja fleksibilne in financializirane ekonomije, stroške in tveganja, ki še zdaleč niso samo stroški in tveganja inovativnosti, ampak tudi in predvsem stroški in tveganja prekarnosti, revščine, brezposelnosti, pešajočih zdravstvenih služb, pomanjkanja stanovanj, itd. (Lazzarato, 2012, str. 54-55). "Dolg in finance konstituirajo aparat evaluacije, merjenja in zavzetja vseh družbenih aktivnosti, ne samo delavskega delovanja" (Lazzarato, 2012, str. 104).

Dolg konstituira nove tehnike moči. Moč kontrole in omejevanja dolžnika ne prihaja od zunaj, kot je bilo temu v disciplinarni družbi, ampak iz dolžnika samega. Kontrola skozi dolg se izvaja znotraj odprtega in neomejenega časa, to je torej prostor in čas življenja samega. Dolg povezuje sedanost in prihodnost, predvideva in prilasča si prihodnost. Dolg naenkrat "obremenjuje" in zastavlja obnašanje, plače in prihodnji prihodek. To je paradigma liberalne svobode, ki je kot vidimo, svoboda samo v imenu in besedi sami. Kredit producira specifično obliko subjektivacije. Dolžniki ponotranjajo razmerja moči namesto da bi jih eksternalizirali in se bojevali proti njim. Počutijo se osramočeno in krivo (Lazzarato, 2015, str. 69-70). Še nadalje tako tehnike vladanja ali "[V]ladovanje ne vlada najmanj kolikor je treba; njihov cilj zgraditi 'družbeno državo', ekonomsko državo, ki daje temelj, socializaciji valorizacije, katere tarča je predvsem družba" (Lazzarato, 2015, str. 100).

Če nekdo naredi kredit iz denarja, če nekdo naredi dolg alfo in omego kapitalске valorizacije, poplačilo nikoli ne more biti brez uničenja kapitalističnega razmerja. Dolžniško-upniško razmerje ne more biti nikoli poravnano, ker zagotavlja tako politično dominacijo, kot ekonomsko eksploatacijo. Da bi spoštovali dolg nekoga pomeni pobegniti dolžniško-upniškemu razmerju in to bi pomenilo izhod iz kapitalizma kot takega. Eden lahko spoštuje dolg drugega, ampak, če le-ta spoštuje dolg vseh potem ni več asimetrije, ni razlike v moči, no močnih, ne šibkih sil – ni več kapitala (Lazzarato, 2015, str. 88).

8.4 Vprašanje dolga

V kontekstu krize je potrebno tako dolg razumeti drugače. Lazzarato (2015, str. 36) pravi, da davki konzervirajo rento in profit z garantiranjem njune reprodukcije, a v kratkem in srednjem

obdobju ne vodijo v novo fazo produkcije, rasti in akumulacije. Dolžniško obnavljanje ne temelji na bodočem bogastvu (novi rasti), ampak na trenutnih prihodkih. Zato je dolg enak politični dajatvi. Suveren dolg se tako mogoče kaže kot izvor in epicenter krize. V resnici pa je zgolj posledica neuspeha (ameriških) bank in transnacionalnega finančnega sistema. Kriza ne korenini v državni nezmožnosti odplačilo dolga, ki se je akumuliral z reševanjem finančne industrije. Kriza je rezultat motnje kapitalistične valorizacije in iz poloma akumulacije, ki je izhajal iz kreditne krize drugorazrednih posojil. "Socialna dimenzija produkcije in bojov iz 1960ih let so razkrili subjektiviteto, katero disciplinarne tehnike [oblasti-nikov] niso mogle več kontrolirati. Foucault je razumel to artikulacijo nove moči katere mehanizmi ne ciljajo več subjekta priklenjenega na tovarno, zapor, bolnišnico ali šolo, ampak se izvajajo preko odprtega prostora, prostora družbe" (Lazzarato 2015, str. 104). Ekonomska kriza je pravzaprav lahko interpretirana kot politična kriza oblastnih tehnik. In intenziviranje dolžniškega razmerja preko celotne družbe, preko "odprtega" prostora in prihodnjega časa, je bil odgovor na to krizo. In leto 2007 oz. 2008 je bila le erupcija, le eksces in posledica krize oblasti, ki se je razvijala že vse od 1970ih let dalje.

Vprašanje dolga je tako še vedno prisotno, samo prestavilo se je od zasebnega dolga k suverenemu državnemu dolgu. Velikanske vsote, ki so jih države odobrile bankam, zavarovalnicam in institucionalnim investitorjem, morajo zdaj odplačevati davkoplačevalci (in ne delničarji ali kupci vrednostih papirjev). Največje breme bo padlo na zaposlene, uporabnike socialne države in na najrevnejše plasti prebivalstva. Z javnim denarjem so rešili banke, katerih izgube so nacionalizirali. Država je v družbo vbrizgala tok denarja, ki je kot smo videli z Deleuzom, pravzaprav tok oblasti, s čimer je poskusila obnoviti in utrditi razmerje sil med upniki in dolžniki. Države niso priskočile na pomoč funkcionalni strukturi financiranja realne ekonomije, ampak dispozitivu gospodovanja in izkoriščanja, ki je specifičen za sodobni kapitalizem (Lazzarato 2012, str. 125) Tovrstno socializacijo dolga smo doživeli tudi v Sloveniji na primeru dokapitalizacije nekaterih slovenskih bank v lasti države (Za NLB, NKBM, Abanko 3 milijarde in 12 milijonov dokapitalizacije, 2013) in to je trenutek, ko se začne davčno breme prevaljevati na revnejše sloje, kar pa pomeni prerazporeditev bogastva od revnejših k bogatejšim.

9 Zaključek

Neoliberalna ideologija se je zažrla tako močno v naš vsakdan, v način življenja in v vse pore družbe, da se nam zdi takšen način razmišljanja, takšen načina delovanja povsem normalen in običajen. Zdi se nam normalno biti zadolžen. Svojo moč je ta hegemonška ideologija črpala, na prvi pogled povsem preprosto, iz na videz neobstoječe alternative. "There is no alternative" je bila pravzaprav skovanka britanske ministrske predsednice Margaret Thatcher²⁷, ki velja za ključno osebnost neoliberalizma na Zahodu. Potrebno se je vprašati in preizprašati, torej zakaj?

Največji dosežek Margaret Thatcher pa se pravzaprav ni zgodil v času njene vladavine, ampak v času, ki ji je sledil. Neposreden učinek njenih neoliberalnih politik je primoral britansko delavsko stranko v nove strategije in politike. *New Labour* je bil rojen. A še preden se je rodil *New Labour* v VB moramo spomniti na nek kolektivno pozabljen in potlačen dogodek, ki je verjetno ("podzavestno") veliko bolj zaznamoval levo politično gibanje, in, ki nam bo razložil tudi zakaj je bila ravno socialna demokracija tista, ki je sprejemala najbolj drastične neoliberalne reforme, ter predvsem zakaj na političnem parketu ni (iskrene in možne) alternative.

Leta 1959, na kongresu v Bad Godesbergu, se nemška socialna demokracija, prvič, odreče prehodu v podružbljanje produkcijskih sredstev, drugič in vzporedno pa tudi prizna, da je zasebno lastništvo produkcijskih sredstev ne le povsem legitimno, temveč ima tudi pravico do državne zaščite in spodbude. Ena od bistvenih in temeljnih nalog držav je torej zaščita ne le zasebne lastnine nasploh, temveč zasebnega lastništva produkcijskih sredstev, pod pogojem, dodaja izjava iz kongresa, da je to lastništvo združljivo s 'pravičnim družbenim redom'. In še, tretjič, kongres v Bad Godesbergu potrди načelo, da naj tržno gospodarstvo vlada povsod ali vsaj tam, kjer – ponovno omejitev – 'vladajo pogoji resnične konkurence' (Foucault, 2015, str. 86).

Verjetno ni potrebno poudarjati preveč, da je konfliktnost izjav več kot absurdna in, da je jasno, da je s tem tudi formalno socialna demokracija opustila svojo socialistično tradicijo, a potrebno je iti preko tega. Namreč nekdo, ki posluša te iste stavke z drugačnim ušesom ali z nekim drugačnim teoretskim *backgroundom*, mu te besede – "pravični družbeni red", "pogoj resnične

²⁷ Poleg Ronalda Reagana, ki je bil prav tako osrednja figura neoliberalizma, a v ZDA.

ekonomske konkurence" —zvenijo povsem drugače, saj se v njih kaže pridružitev k celemu doktrinalnemu in programskemu sklopu, ki pa ni preprosto ekonomska teorija učinkovitosti in koristnosti trga. Gre za pridružitev k določenemu tipu vladovanja, ki je bila ravno sredstvo s katerim je lahko nemško gospodarstvo služilo kot podlaga legitimni državi (Foucault, 2015, str. 87). Simbolično smo hoteli s prav tem prikazom pokazati na pravi obraz današnje ("mainstream" in bolj ali manj parlamentarne) levice in pokazati na neskladnost "besed/imena z dejanji". Ključna stvar je namreč razumeti kako se (re)producirajo politično ekonomska razmerja. Kaj je omogočilo nastanek tako finega in vseobsegajočega sistema oblasti in gospodovanja.

Financionalizacija Zahoda je bolj temeljita kot v letih 1870-191, Anglija je npr. bila finančna država v tistem času imperializma, danes je največja davčna oaza na svetu in prav to je drastično novo. Bogati in korporacije, celo iz držav, ki so bile podvržene varčevalnim ukrepom (bogati Italijani, Španci in Grki), še naprej kupujejo nepremičnine in polagajo svoje depozite tam, zaradi konstantnega naraščanja vrednosti, ki jo je prinesla kriza. Trgi za nepremičnine in finančne storitve (davčne oaze), ki so povzročile krizo so sedaj temelj za novo rast, kar – in to je ključen problem – nas bo neizogibno vrglo nazaj v še intenzivnejšo krizo, katere posledice si lahko le zamišljamo (Lazzarato, 2015, str. 237). Ne smemo pozabiti, da so davčne oaze danes ključne za proces financionalizacije.

V "novem kapitalizmu", finančni kapital, daleč od tega da preprosto upodablja plenilstvo in pohlep, predstavlja kolektivnega kapitalista, predstavlja mesto zapovedovanja svetovnemu trgu in (re)kompoziciji kapitalističnega razreda (Lazzarato, 2015, str. 219). In prav slednje je ključno, ta preplet ekonomije in politike v oblastna razmerja, da lahko nadalje razumemo razširitev in intenzifikacijo dolžniških razmerij v vse pore družbe in s tem novi, a stari način oblastnih tehnik ter vse posledice le tega. Kot del tega prepleta moramo torej razumeti proces akumulacije kapitala za katerega je obstoj kreditnega sistema nujnost za razvoj in s tem obstoj kapitalistične družbe. "Tako obstaja tenzija med potrebo po ohranjanju akumulacije skozi kreacijo kredita in potrebo po ohranitvi kvalitete denarja. Če onemogočimo kreacijo kredita, preprečimo prvo, a se zgodi presežna akumulacija blaga in specifična devalvacija, če pa gre kvaliteta denarja 'v franže', smo posplošili devalvacijo skozi kronično inflacijo" (Harvey, 1982, str. 279-81). Moramo razumeti načine akumulacije, ki so vse prej kot naključni in predvsem so plod političnih odločitev. Videti je, da se značilnosti prvotne akumulacije vedno znova vračajo

ob značilnih zgodovinskih trenutkih razvoja kapitalizma, ki ga nekateri drugi razumejo v kontekstu stoletnih ciklov, kakor bi jih poimenovali v svetovno-sistemi teoriji.

Če je kaj, je eden izmed sporočil tega diplomskega dela (tudi) poziv k vrnitvi kritike politične ekonomije nazaj na univerzo, v *curriculum* (te) fakultete. Ekonomije ne moremo razumeti brez političnih odločitev in obratno. Oblastna razmerja so namreč preplet političnega in ekonomskega. Vse premalo se preizprašuje način študija, podajanja snovi in predvsem izbiri podajane vedenja, kajti že Foucault (Lukšič in Kurnik, 2000, str. 177) je rekel: "[Z]nanosti pozabljajo dejstvo, da so bile povezane z vzpostavitvijo določene politične oblasti, kateri so bile občasno učinek in instrument". Vednost je namreč oblast! Kakšna bo torej (naša) oblast, če ni vednosti? Ne bo je, kar pa smo posredno skozi strani tega dela že ugotavljali, usodo centra in periferije namreč, ter s tem slovenske države.

Temeljna teza na začetku našega diplomskega dela je bila, da je dolg odnos in še nadalje da dolg ni zgolj kvantificiran finančni instrument, ni nevtralno razmerje, ampak politično razmerje, ki prežema našo družbo na vsakem koraku, in le to smo izčrpno utemeljili. Več kot jasno je da se dolžniško razmerje vzpostavlja tako med državami, kot med institucijami in človekom, kot med ljudmi samimi. Kakšna je torej narava dolga v kapitalistični družbi? Dolg je hierarhičen odnos, ki se s tem vzpostavlja kot oblasten odnos. V tem smo kot že omenjeno poskušali poudariti preplet ekonomskega vpliva in posledično tudi ideološko-političnega vpliva, brez katerega prvi ne more ali pa težko uveljavi svojo oblast. Prav zato mora politologija preučevati dolg, še prej pa se mora ukvarjati s (politično) ekonomijo. Realnost, ki jo ustvarja financijalizacija, konkretno preko dolga, namreč zagotavlja delovanje trenutnega sistema vladanja preko konstituiranja političnega, ekonomskega in družbenega spektra dolga. Produkcija te realnosti je ključna za vzdrževanje politične moči, hierarhičnih razmerij in na koncu ustvarjanja profita in vse to na "prostovoljni" bazi, kajti ta realnost ustvarja ne-vednost, ne-samozavest in ustvarja ne-moč, ki pa je samo navidezna, kajti omejitve vednosti, samozavesti in moči se rišejo v vsaki glavi, vsakega posameznika posebej. Prava moč za reprodukcijo (materialnih in to pomeni tudi politično-ekonomskih in pravnih²⁸) razmerij moči se tako skriva v (biopolitični) produkciji.

²⁸ Kar pa je v končni instanci državljanstvo in njene izbrjane pravice ter dolžnosti!

Če moramo verjeti časopisom, strokovnjakom in politikom, je krivda vseh (delavcev, upokojencev, nezaposlenih, bolnih, itd.), samo finančnikov in bankirjev, ne. So naše elite slepe ali samo cinične? Kriza je razkrila novo zastrašujočo verzijo skupinskega mišljenja katere glavna posledica je represija realnega (Lazzarato, 2015, str. 40). Kar pomeni, da je oblast s svojimi ("novimi") tehnikami dolžniško-upniškega razmerja še utrdila svoje gospostvo nad nami, svojimi subjekti. Še več, ne samo utrdila, pričela nas je proizvajati. Ko si nakoplujemo na pleča kredit za stanovanje, nas sili v povečano produktivnost, kajti moramo odplačati ta dolg, sili nas v pazljivo začrtano življenje, kajti na nas pritiska dolga in nam ne dovoli počitka ter napak. Kar naenkrat je naše življenje za dobo odplačevanja kredita začrtan, brez počitka, brez izgovorov, kajti moramo izpolniti cilj! Oblast namreč vzpostavlja tehnike kontrole na različne načine in skozi kredit nam postavlja cilj, ki ni nič drugega kot še večje bogastvo, še večja rast, na račun prihodnje obveze dela in pokorščine. "Dolg pri vzpostavljanju svojega bojišča preči vsa področja: preči državo in nacionalne prostore, preči ekonomsko, politično in družbeno, preči figure izkoriščanja in gospodovanja. Če nočemo, da bi z nami pometel ali nas pregazil Veliki upnik, smo se prisiljeni dvigniti na to raven posplošitve in deteritorializacije" (Lazzarato, 2012, str. 175). Prvi upor se zgodi z vedenjem, drugi upor z odločitvijo. Jasno je, da se ne moremo upirati, tako kot so se naši predhodniki. Oblast se izumlja na novo, prav zato, da preseže zastavljen upor. Torej se mora tudi upor izumljati na novo in le-ta se začne pri vsakemu posamezniku posebej. To je dolgotrajen in mučen proces. Pobiranja in padanja. Velikokrat je potrebno plačati, za nauk in vedenje, a še slajše je ko nam takrat enkrat, pa naj bo samo enkrat zaradi uspešnega upora, le to ni potrebno.

In s to zadnjo vrstico sem pravočasno odplačal enega izmed svojih prvih od nič koliko še prihajajočih dolgov.

1. Althusser, L. (2000). *Izbrani spisi*. Ljubljana: Založba *cf.
2. Arrighi, G. (2009). *Dolgo dvajseto stoletje: Kapitalizem, denar in moč*. Ljubljana: Založba Sophia.
3. Balibar, E. (2007). *Mi, državljani Evrope? Meje, država, ljudstvo*. Ljubljana: Založba Sophia.
4. Camp, L. (2018, 3. maj). I know which country the US will invade next. *RT*. Dostopno prek: <https://www.rt.com/op-ed/425751-us-war-military-invade/>
5. Collins, M. (2015, 4. februar). Wall Street and Financialization Of The Economy. *Forbes*. Dostopno prek <https://www.forbes.com/sites/mikecollins/2015/02/04/wall-street-and-the-financialization-of-the-economy/#1ecbab655783>
6. Čeh, S. (2012, 4. september). BS: zagotoviti je treba vzdržnost javnih financ in potrebne reforme. *Delo*. Dostopno prek <http://www.delo.si/gospodarstvo/makromonitor/bs-zagotoviti-je-treba-vzdrznost-financ-in-potrebne-reforme.html>
7. Della Porte, D. (2003). *Temelji politične znanosti*. Ljubljana: Založba Sophia.
8. Dickler, J. (2018, 21. februar). Trump administration may make it easier to wipe out student debt in bankruptcy. *CNBC*. Dostopno prek <https://www.cnbc.com/2018/02/21/trump-administration-may-make-it-easier-to-wipe-out-student-debt-in-bankruptcy.html>
9. Emba, C. (2016, 18. april). Has our economy become too 'financialized'? *The Washington Post*. Dostopno prek https://www.washingtonpost.com/news/intheory/wp/2016/04/18/has-our-economy-become-too-financialized/?noredirect=on&utm_term=.628d6334cb3c
10. Foucault, M. (2008). *Vednost – oblast – subjekt*. Ljubljana: Založba Krtina.
11. Foucault, M. (2015). *Rojstvo Biopolitike: Kurz na College de France, 1978-1979*. Ljubljana: Založba Krtina.
12. Frieden, J. (2015). *Currency Politics: The Political Economy of Exchange Rate Policy*. Princeton: Princeton University Press.
13. Furlan, S. (2013). Politična ekonomija finančnih derivatov. *Borec, LXV*. 694—697.
14. Furlong, P. in Marsh, D. (2010). *A skin not a sweater: ontology and epistemology in political science*. London: Palgrave MacMillan.

15. Gaube, A. (2017, 8. marec). Četverica veliki dala pospešek Evropi več hitrosti. *Dnevnik*. Dostopno prek <https://www.dnevnik.si/1042765049>
16. Greaber, D. (2014). *Dolg: Prvi 5.000 let dolžništva*. Ljubljana: Založba *cf..
17. Harvey, D. (1982). *The Limits to Capital*. Oxford: Basil Blackwell Publisher Limited.
18. Harvey, D. (2003). *The New Imperialism*. Oxford: University Press.
19. Harvey, D. (2005). *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: University Press.
20. Heinrich, M. (2012). *An Introduction to the Three Volumes of Karl Marx's Capital*. New York: Monthly Review Press.
21. Hilferding, R. (1980). *Finančni kapital*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
22. Horvat, M. (2015, 25. september). Eric Toussaint: Raziskovalec javnega dolga. *Mladina*. Dostopno prek <http://www.mladina.si/169675/eric-toussaint/>
23. Horvat, M. (2015, 25. september). Eric Toussaint: raziskovalec javnega dolga. *Mladina*. Dostopno prek <http://www.mladina.si/169675/eric-toussaint/>
24. Keynes, J.M. (2011). *Treatise on Money: The Pure Theory of Money and The Applied Theory of Money*.
25. Kos, D., Rabuza, M., Makovec, U., Lončar, A. (2016, 27. oktober). Kaj morate vedeti o razlastitvi imetnikov vrednostih papirjev dokapitaliziranih bank? *Siol.net*. Dostopno prek: <https://siol.net/novice/slovenija/kaj-morate-vedeti-o-razlastitvi-imetnikov-vrednostnih-papirjev-dokapitaliziranih-bank-106891>
26. Lazzarato, M. (2012). *Proizvajanje zadolženega človeka: Esej o neoliberalnem stanju*. Zavod za založništvo, kulturno in producentsko dejavnost, Ljubljana: MASKA.
27. Lazzarato, M. (2015). *Governing by Debt*. Semiotext(e).
28. Lotringer, S. in Marazzi, C. (1980). *Autonomia: Post-political Politics*. Semiotext Inc. Dostopno prek http://libcom.org/files/autonomia1_rotated_merged_0.pdf
29. Lukšič, I. in Pikalo, J. (2007). *Uvod v zgodovino političnih idej*. Ljubljana: Založba Sophia.
30. Machivelli, N. (1990). *Politika in Morala*. Ljubljana: Slovenska matica.
31. Marazzi, C. (2009). *The Violence of Financial Capitalism*. Semiotext(e).
32. Marx, K in Engels, F. (2009). *Komunistični manifest*. Ljubljana: Sanje.
33. Marx, K. (1961). *Kapital: Kritika politične ekonomije*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1961-1973.
34. Marx, K. (2012). *Kapital I*. Ljubljana: Založba Sophia.
35. Marx, K. in Engels, F. (1977). *Izbrana dela: v petih zvezkih*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1976-1977.

36. Millet, D. in Toussaint, E. (2014). AAA: revizija, odpis, drugačna politika. Ljubljana: Založba Sophia.
37. Močnik, R. in Breznik, M. (ur.). (2015). *Javni dolg: Kdo komu dolguje*. Ljubljana: Založba *cf.
38. Mrak, M. (2002). *Mednarodne finance*. Ljubljana: GV založba.
39. OECD. (2017). *OECD Economic Surveys: Slovenia: September 2017 OVERVIEW*. Dostopno prek https://www.fdv.uni-lj.si/docs/default-source/dodiplomski-studij-1-stopnje/navodila-za-pisanje-in-oblikovanje-strokovno-znanstvenih-del-fdv_2017.pdf?sfvrsn=16
40. Schroder berat die Investmentbank Rothschild. (2006, 24. marec). *Frankfurter Allgemeine*. Dostopno prek <http://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/unternehmen/zweite-karriere-schroeder-beraet-die-investmentbank-rothschild-1301636.html>
41. Statistični urad Republike Slovenije [SURS]. (2018). Bruto domači proizvod se je v zadnjem četrtletju 2017 povečal za 6,0%, celem letu 2017 za 5,0%. Dostopno prek <http://www.stat.si/StatWeb/News/Index/7266>
42. Story, L., Dash, E. in Sorkin, A.R. (2009, 16. januar). Bank of America Posts Loss as It Gets New U.S. Aid. *The New York Times*. Dostopno prek <https://www.cnb.com/2018/02/21/trump-administration-may-make-it-easier-to-wipe-out-student-debt-in-bankruptcy.html>
43. Tchernova, P. (2016). *Working paper No. 861: Money, Power and Monetary Regimes*. The Levy Economics Institute Working Paper Collection. Dostopno prek http://www.levyinstitute.org/pubs/wp_861.pdf
44. Tvegana vzdržnost javnih financ. (2009, 14. oktober). *RTVSLO*. Dostopno prek <https://www.rtv slo.si/evropska-unija/tvegana-vzdrznost-javnih-financ/214597>
45. Višegrajska četverica: 'Močna Evropa mora biti osnovana na suverenih državah'. (2018, 26. januar). *RTVSLO*. Dostopno prek <https://www.rtv slo.si/svet/visegrajska-cetverica-mocna-evropa-mora-biti-osnovana-na-suverenih-drzavah/444264>
46. Vlada Magni odobrila 18-milijonsko finančno spodbudo. (2017, 16. marec). *STA*. Dostopno prek <https://krog.sta.si/2366931/vlada-magni-odobrila-18-milijonsko-financno-spodbudo>
47. Za NLB, NKBM, Abanko 3 milijarde in 12 milijonov dokapitalizacije. (2013, 12. december). *RTVSLO*. Dostopno prek <http://www.rtv slo.si/slovenija/za-nlb-nkbn-abanko-3-milijarde-in-12-milijonov-dokapitalizacije/324808>